

BRATISLAVA, OD HISTÓRIE CEZ SOCIALISTICKÉ MESTO KU KAPITALISTICKÉMU MESTU

Pavol Korec, Slavomír Ondoš, Vladimír Bačík

---

*Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, Katedra ekonomickej a sociálnej geografie, demografie a územného rozvoja,
e-mail: pavol.korec@uniba.sk, slavomir.ondos@uniba.sk, vladimir.bacik@uniba.sk*

Abstract: The end of socialism and its consequences in the urban context opened a path leading through various processes to the hot spots of activity. Economic liberalization at the beginning of the 1990s prepared a territory for the establishment of a competitive environment and stands at the beginning of whole story. Arising domestic and foreign, public and private institutions, the new state administration including, have created demand for more physical and human resources. The purpose of this paper is to analyze changes which occurred in Bratislava after political break in november 1989. Population, economy and functional spatial structure are the core of our attention. We appreciate results studies of Kovács (2010) and Sýkora and Bouzarowski (2012), in terms for understanding post-communist urban change after 1989 is the distinction among the short-term period, when the basic principles of political and economic organisation are changed, the medium-term period, when peoples' behaviours, habits and cultural norms are adapted to a new environment and the long-term period, in which more stable patterns of urban morphology and land use gation are reshaped. The city of Bratislava has accelerated growth in quantitative and qualitative terms in particular since the beginning of new millennium, using opportunities opened in the barrier-free market of the enlarged EU in 2004.

Keywords: socialist city, capitalist city, geographical position, population, economy, spatial structure, suburbanization

1 ÚVOD

Mestá patria medzi veľké, zložité a napriek tomu úplne bežné artefakty, ktoré vytvárame v krajine, v pôvodne prírodnom prostredí. Evidentne sprevádzajú historický evolučný úspech ľudstva, schopnosť ľudí myslieť a konať organizovane v čoraz zložitejších spoločenských štruktúrach, ktoré v súčasnosti vďaka už dnes známym technológiám dosiahli planetárnu dimenziu a koordináciu v reálnom čase. Mestá vytvárali pravdepodobne všetky nám známe historické civilizácie a do miest sa dnes naďalej presúva populácia všade tam, kde sa spoločnosti darí a ekonomicky prosperuje. Mimoriadnu migráciu ľudí do miest vyvolal samozrejme hlavne priem-

sel, ale veľké a významné mestá vznikli a rozvinuli sa už podstatne skôr. Nedialo a nedeje sa tak podľa žiadneho plánu ani zákona. Ak sa aj z času na čas objavia pokusy o určitú mieru sociálneho inžinierstva v podobe riadenej urbanizácie, ide spravidla len o viac alebo menej šikovné kópie organického procesu, ktorý isté formy generuje zákonite vo výsledku vzťahov veľkého množstva spolupracujúcich aj súťažiacich aktérov (Frenken a Boschma, 2007; Glaeser a Henderson, 2017). Moderné chápanie mesta sa dnes zakladá okolo predstavy kolektívnej, interaktívnej, emergentnej a vyvíjajúcej sa štruktúry, ktorá existuje, okrem samotného bývania, najmä za účelom tvorby hodnôt a zdieľania znalostí (Ondoš, 2018).

Pre Bratislavu platia závery, ku ktorým dospeli vo svojej práci Konecka-Szydłowska et al. (2019). Uvedení autori upozorňujú, že mestá sú dnes motormi regionálneho rozvoja a nositeľmi inovácií a znalostnej ekonomiky, čo platí predovšetkým pre globálne a národné metropoly. V súčasnom období vývoja svetovej spoločnosti, keď pozorujeme nastupujúcu krízu kapitalizmu, ktorá negatívne vplyva predovšetkým na svetovú ekonomiku, musia byť mestá a opäť hlavne metropoly, pripravené čeliť dôsledkom všeobecných globálnych spoločenských „megatrendov“, medzi ktoré títo autori zaraďujú predovšetkým štyri megatrendy: transformáciu spoločnosti z industriálnej do post-industriálnej etapy (i), globalizáciu (ii), nebyvalú hospodársku integráciu (iii) a globálnu aj regionálnu konkurenciu (iv).

K pochopeniu vývoja Bratislavy po roku 1989 je podnetná práca Storpera a Scotta (2009), ktorí vo svojej štúdii sumarizujú svoje bádania a prichádzajú k niektorým všeobecne známym, ale aj k novým poznatkom. Akceptuje sa už dávnejšie, že hospodársky prosperujúce spoločnosti, štáty, sa vyznačujú vysokou úrovňou urbanizácie. Mestá v krajine nie sú vôbec rozmiestnené náhodne. Spomínaní autori podporujú závery ekonómov, podľa ktorých produktivita kapitálu a pracovnej sily narastá tam, kde sú jednotliví aktéri na pomerne malom priestore, v meste, koncentrovani a vzájomne prepojení v systéme firiem, inštitúcií a obyvateľov. Hospodárska činnosť je na jednej strane funkčne roztrieštená do rôznych sektorov a odvetví, ale na druhej strane je súčasne aj koordinovaná trhom a jeho inštitúciami. Veľmi dobre toto môžeme vidieť na porovnaní vývoja odvetvovej štruktúry hospodárstva Bratislavy v období 1948 – 1989 a v období po roku 1989. Základ dynamiky ekonomiky je v hlavne vo veľkých mestách v stálom systematickom vytváraní lokalizačných úspor z rozsahu a procesov aglomerácie, v kontexte prebiehajúcej organizačnej a priestorovej fragmentácii produkcie. Toto sú dôležité „sily“, ktoré ženú ekonomiku aglomerácie Bratislavy rýchlejšie ako ekonomiky iných miest a ich regiónov na Slovensku.

Kľúčovým momentom pre pochopenie zmien v postkomunistických mestách je rozlišovať medzi: krátkodobým obdobím, keď sú transformované základné princípy politickej a ekonomickej organizácie života (i), strednodobým obdobím, keď sa správanie, zvyky a kultúrne normy ľudí prispôbujú novému prostrediu a začínajú sa uskutočňovať širšie spoločenské zmeny (ii) a dlhodobým obdobím, v ktorom sú pretvárané relatívne stabilné modely jednotlivých fenoménov miest (morfológia, využitie pôdy, segregácia a separácia a iné) (iii). Preto tvrdíme, že pochopenie a interpretácia postkomunistickej mestskej reštrukturalizácie odráža interakcie medzi tromi

aspektmi postkomunistického prechodu: inštitucionálnymi transformáciami, ktoré vytvorili všeobecný spoločenský rámec pre zmeny (i); transformáciami spoločenských jednaní (sociálnych, ekonomických, kultúrnych a politických), ktoré sa prejavujú v každodennom živote ľudí, firiem a inštitúcií (ii) a dynamikou transformácie modelov jednotlivých štruktúr mesta, vrátane morfolologickej a funkčnej priestorovej (Sýkora a Bouzarowski, 2012).

Zaujímavú štúdiu publikoval už pred 20 rokmi Kovács (2000), ktorý ukázal všeobecný model prechodu miest zo štátneho socializmu ku globálnemu trhovému kapitalizmu (schéma 1). V predloženej modeli môžeme vidieť určitú spoločnú „filozofiu“ chápania zmien v postkomunistických mestách s prácou Sýkora a Bouzarowski (2012). Aj v modeli Kovácsa (2000) môžeme v zásade rozlíšiť tri postupné fázy postkomunistického prechodu mesta od socialistického ku kapitalistickému: politická transformácia a ekonomická transformácia (i), koniec centrálneho plánovania a obrat k trhovej ekonomike (ii) a nové procesy v meste a nové modely využívania územia (iii) (schéma 1). Kým, napr. aj v Bratislave, politická transformácia a ekonomická transformácia prebehli hneď v 90. rokoch 20. storočia, nástup niektorých nových procesov v meste (manhatanizácia, sociálna polarizácia i iné) a etablovanie sa nových modelov využívania územia mesta „vrcholí“ až v súčasnosti, 30 rokov po páde komunizmu v Československu.

Bratislava, je dnes mesto, ktoré je na jednej strane milované a obdivované, ale ujde sa jej aj pomerne veľa zatracovania a nenávisť. Starí Bratislavčania, ale aj starší a mladší migranti, ktorí sa tu udomácnili, ju prevažne majú radi. Pochvalujú ju pochopiteľne aj predstavitelia domácich a zahraničných firiem, ktoré tu pôsobia, a ekonomickí a sociálni geografi ju určite obdivujú, pre nekonečné výskumné témy, ktoré im poskytuje. Trochu nenávisť vzbudzuje Bratislava u pomerne veľkého počtu obyvateľov Slovenska, hlavne u obyvateľov menej rozvinutých regiónov, ktorí jej (neprávom) vyčítajú jej „nenažranosť“, „kaviarenský“ štýl života i niektoré ďalšie veci. Bratislava je dnes hlavné mesto Slovenskej republiky a jeho najvýznamnejšie ekonomické a kultúrne centrum. Bratislava je dnes rešpektovanou metropolou zreteľne ovplyvňujúcou politické dianie, ekonomiku a kultúrny život nielen na Slovensku, ale aj širšieho stredoeurópskeho priestoru. Dnes znejú tieto konštatovania úplne prirodzene, viac-menej všetci to vieme a rešpektujeme, ale Bratislava si musela prejsť dlhými „peripetiami“ kým si tieto prívlastky a rešpekt získala.

K predkladanej štúdii považujeme za vhodné uviesť ešte jednu poznámku. Je ňou upozornenie autorov o zámer adresovať sice štúdiu hlavne vedeckej a odbornej komunite, ale chceme, aby bola „čitateľná“ aj pre širšiu verejnosť. Nie je jednoduché písať prácu, ktorá musí mať požadované vedecko-odborné atribúty (prínos v oblasti metodiky a empirického poznávania, snahu o zovšeobecňovanie získaných empirických poznatkov, prísne citovanie použitých zdrojov, logickú konštrukciu štruktúry práce a iné) a zároveň mať ambíciu, aby práca zaujala aj širokú verejnosť. Tento problém sme sa pokúsili riešiť dávaním časti poznatkov do rámečkov.

Schéma 1 Postupnosť zmien meniacich socialistické mesto na kapitalistické

SOCIALISTICKÉ MESTO

1. Politická transformácia a Ekonomická transformácia

Politická transformácia

- rozpad Varšavskej zmluvy
- obnovenie „multi-party“ systému
- slobodné voľby
- návrat k samospráve

Ekonomická transformácia

- rozpad RVHP
- voľný pohyb kapitálu
- re-integrácia do svetovej ekonomiky
- privatizácia

2. Koniec centrálneho plánovania a Obrat k trhovej ekonomike

Transformácia noriem správania

Transformácia ekonomiky

Transformácia trhu práce

Transformácia trhu s bytmi

3. Nové procesy v meste a Nové modely využívania územia

Nové procesy v meste

- globalizácia
- komercializácia
- internacionalizácia kapitálu
- internacionalizácia pracovných síl
- ekonomická polarizácia
- sociálna polarizácia
- separácia a segregácia
- suburbanizácia
- manhatanizácia

Nové modely využívania územia

- polyfunkčné „maloobchod-služby-zábava“ zóny
- polyfunkčné „business-rezidencie“ zóny
- business zóny
- rezidenčné zóny vyššieho štandardu

KAPITALISTICKÉ MESTO

Zdroj: Kovács (2010), upravené autormi

2 POLOHA MESTA

Rámček 1 Slovania na území Slovenska

Všetko sa možno začalo prakticky už v tom 5. až 6. storočí, keď prišli na územie severnej časti Malej Panónskej panvy, súčasnej Podunajskej nížiny, severne od rieky Dunaj, starí Slovania. Tí sa najskôr chvíľu „handrkovali“ s Avarmi, presadili sa aj vďaka svojej kultúre a nakoniec sa tu usadili. To, že niekde na juhozápadnom okraji územia, kde sa usadili, sa stretávajú štyri veľké prírodné celky Európy a to miesto, kde sa stretávajú znížené časti dvoch veľkých európskych pohorí, Alp a Karpát, pretína pri prechode z jednej veľkej panvy do druhej, z Viedenskej do Malej Panónskej, európsky veľtok Dunaj, podľa mňa ani veľmi nevnímali. Ale, ako sa neskôr ukázalo, tieto fakty boli veľmi dôležité pre vznik sídla v tomto strategickom mieste, v jeho neskoršom viac ako tisícročnom vývoji, až po dôležitú novodobú pozíciu Bratislavy nielen v rámci Slovenska, ale aj v strednej Európe.

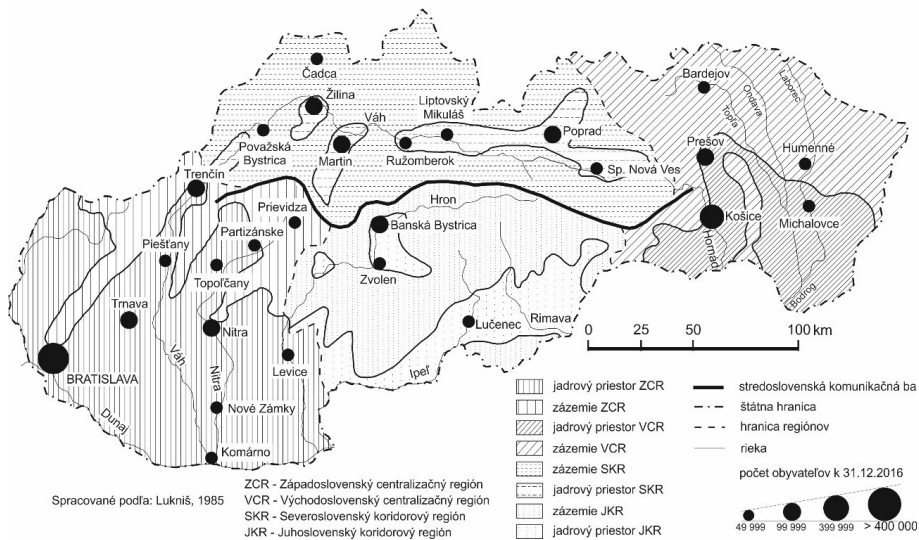
Pomerne veľa štúdií bolo krátko po roku 1989 venovaných novým rozvojovým možnostiam Bratislavy v súvislosti s jej unikátnou geografickou polohou. Podrobne sme sa tejto „novej geografickej polohe“ Bratislavy venovali v dvoch skorších prácach (Korec a Galasová, 1994; Korec a Smatanová, 2000b). Pochopiteľne na veľký rozvojový potenciál Bratislavy plynúci z jej geografickej polohy poukázalo krátko po politicko-spoločenských zmenách v roku 1989 viac autorov. Musil a Illner (1994), Paulov (1996) a Drbohlav a Sýkora (1997) poukázali na výhodnú bránovú polohu mesta vzhľadom na jej polohu na hranici medzi západnou (kapitalistickou) a východnou (komunistickou) Európou. Dostál a Hampl (1992) položili dôraz na polohu Bratislavy v očakávanej východoeurópskej geoeconomickej zóne, ktorá vznikne vo východnej časti kontinentu ako protiváha už existujúcej západoeurópskej geoeconomickej zóne. Gorzelak et al. (1994) vyhodnotili región „Bratislava – Budapešť“ ako jedno z troch kľúčových inovačných centier strednej a východnej Európy.

Poloha Bratislavy v strede Európy v tesnom kontakte stretávania sa štyroch veľkých prírodných celkov mala teda dôležitú úlohu nielen pri jej vzniku, ale významnú úlohu zohrávala aj pri jej ďalšom vývoji a poloha v tomto priestore má veľký význam pri rozvoji mesta aj dnes. Ako sme už uviedli, v širšom okolí Bratislavy sa stretávajú Alpy, Karpaty, Viedenská panva a Panónska panva. Dôležitosť kontaktného priestoru dvoch veľkých európskych horských pásiem a dvoch významných panví, významných z hľadiska prírodných podmienok a nadväzujúceho osídlenia, je zvýraznený skutočnosťou, že v priestore Bratislavy jedna z najväčších európskych riek, rieka Dunaj, pri prechode s Viedenskej do Panónskej panvy pretína nižšie časti týchto pohorí. Dopravné cesty prichádzajúce sem v minulosti zo severu a severozápadu a juhu a juhovýchodu sa stretávali a križovali práve v mieste, kde Dunaj prechádza cez tieto horské pásma. V dôsledku tejto polohy na významnej križovatke európskych ciest malo územie Bratislavy už oddávna dôležitú politickú, vojensko-strategickú a ekonomicko-obchodnú funkciu.

Z hľadiska kultúrno-geografickej polohy sú pre Bratislavu dôležité tri skutočnosti, dôležité aj v kontexte súčasného ekonomického rozvoja mesta. Po prvé, územie mesta sa vzhľadom na spomínané prírodné podmienky, stalo v historickom vývoji kontaktným priestorom západných a východných kultúr. Už v 5. storočí nášho letopočtu bol širší priestor Bratislavy miestom, kde sa stretli a oddelili od seba Germáni, Rimania, Slovania a Avari. Situácia sa neskôr vyvinula tak, že v 10. storočí sa tesnom zázemí Bratislavy už na trvalejšiu dobu usadili tri veľké etniká, Germáni, Slovania a novo prichádzajúci starí Maďari. Bratislava bola až do roku 1918 multietnickým mestom, kde spolu žili početnosťou hlavne štyri etniká, Nemci, Maďari, Slováci (Sloviani) a Židia, pričom do rakúsko-uhorského vyrovnania v roku 1867 výrazne dominovali Nemci a Židia, resp. vyznávači judaizmu, ktorí mali v Bratislave veľmi početné zastúpenie až do „nešťastného“ obdobia 30. rokov 20. storočia. V tesnej blízkosti Bratislavy sa preto vytvárali hranice kráľovstiev a štátov. V širšom priestore mesta v dôsledku tohto javu v minulosti často oscilovala kooperácia a konfrontácia rôznych politických, ekonomických a „kultúrnych svetov“. Dlhé obdobie ležala Bratislava na hranici dvoch bratských kráľovstiev, rakúskeho a maďarského, ktoré vytvorili v stredoveku silnú európsku mocnosť Rakúsko-Uhorsku monarchiu. Príkladom ostrej konfrontácie v priestore Bratislavy a jej zázemia bola „železná opona“ z obdobia 1948–1989, oddeľujúca komunistický (politicko-ekonomicko-kultúrny) svet od kapitalistického. Naopak veľmi dobrým príkladom kooperácie v tomto priestore je vývoj po roku 1989 (Hofrichter a Janoviček, 2018).

Po druhé, Bratislava v historickom vývoji, vrátane súčasného obdobia, významne ťažila z polohy v blízkosti dvoch dôležitých politických, ekonomických a kultúrnych centier Európy, Viedne a Budapešti. Dnes sa región Viedeň – Bratislava – Budapešť stáva dôležitým jadrovým a inovačným priestorom východoeurópskej časti Európy (Dostál a Hampl, 1992; Gorzelak et al., 1994). Bratislava leží len 60 km od Viedne a 193 km od Budapešti. Bratislava má aj veľmi dobrú dopravno-geografickú polohu k Českej republike. Doteraz jediná diaľnica spájajúca Slovensko s Českou republikou vychádza z Bratislavy. Diaľnicou je vzdialenosť Bratislavy k Prahe asi 300 km, zatiaľ čo vzdialenosť k Brnu, hlavnému ekonomickému centru Moravy, je len 125 km.

No a po tretie, dôležitou črtou kultúrno-geografickej polohy Bratislavy je jej výrazne excentrická poloha k ostatnému územiu Slovenska. Bratislava leží na jeho juhozápadnom okraji, pričom západná hranica mesta je súčasne štátnou hranicou s Rakúskom a Maďarskom. Aj napriek tejto excentrickej polohy Bratislava dlhodobo udržiava pozíciu hlavného politického, ekonomického a kultúrneho centra Slovenska, teda minimálne od rakúsko-uhorského vyrovnania v roku 1867. Na obr. 1 môžeme vidieť okrem samotnej excentrickej polohy Bratislavy na Slovensku aj jej rozsiahle zázemie jadrového priestoru Západoslovenského centralizačného regiónu podľa Lukniša (1985) a zasahovanie západného okraja karpatského oblúka až k Bratislave.

Obrázok 1 Excentrická poloha Bratislavy v rámci Slovenskej republiky.
 Zdroj: Korec et al. (2017)

3 ZAČIATKY HOSPODÁRSKEHO VÝVOJA MESTA

Prvý krát nadobudlo sídlo nachádzajúce sa na území dnešnej Bratislavy veľký význam už v 9. storočí, keď sa stalo jedným z troch centier Veľkomoravskej ríše, prvého spoločného štátneho útvaru Čechov a Slovákov. Ekonomický základ Bratislavy sa začal formovať v stredoveku, keď bol jej rozvoj založený na rozvoji predovšetkým troch ekonomických aktivít, obchode, remeslách a vinohradníctve. Nové impulzy rozvoja získala Bratislava v druhej polovici 16. storočia, po dobytí Budína, hlavného mesta Uhorska, tureckými vojskami, keď Turci obsadili nielen Budín, ale aj korunovačné mesto uhorských kráľov Stoličného Belehradu (dnešný Székesfehérvár). V Bratislave vládli tradičné sympatie voči Habsburgovcom a preto sa Bratislava (Pressburg) stala v roku 1536 na popud rakúsko-uhorského cisára Ferdinanda I. namiesto Budína hlavným mestom Habsburgovcami kontrolovanej časti Uhorska a súčasne aj korunovačným mestom uhorských kráľov (Štefanovičová, 2011; Hofrichter a Janoviček, 2018; Korec a Popjaková, 2019; Szabó, 2020).

Rámček 2 História korunovania uhorských kráľov v Bratislave

Už v roku 1563 bol v Bratislave korunovaný za uhorského kráľa Maximilián Habsburský. Aj po oslobodení Budína a vyhnaní Turkov z Uhorska zostávala Bratislava hlavným a aj korunovačným mestom Uhorska, keďže jej poloha v blízkosti Viedne vyhovovala panovníckemu dvoru. Do roku 1790 tu bolo korunovaných ďalších 11

uhorských kráľov a 7 kráľovských manželiek. Dňa 25. júna 1741 bola v Bratislave korunovaná za uhorského kráľa aj Mária Terézia, ktorá Bratislave veľmi priala. Syn a nasledovník Márie Terézie Jozef II. navštívil Bratislavu osobne v roku 1783 a krátko po odchode z mesta nariadil presunúť všetky ústredné úrady späť do Budína. Uhorské stavy zvolali v roku 1790 snem už do Budína a cisárovi Leopoldovi II sa len vďaka mimoriadnemu diplomatickému úsiliu podarilo, aby sa snem na chvíľu presťahoval späť do Bratislavy, kde sa nechal aj korunovať. Ale korunovácia jeho syna a nástupcu na uhorskom tróne Františka I., ako aj korunovačný snem v roku 1792, sa už uskutočnili v Budíne (Szabó, 2020).

Obdobie 16. – 18. storočia je považované za zlatý vek Bratislavy nielen historikmi, ale aj urbanistami a pochopiteľne aj geografmi. V tomto období sa Bratislava stavebne veľmi rozrástla, bolo tu vybudovaných celý rad šľachtických palácov a cirkevných stavieb a Bratislava sa dostala do povedomia Európskych dvorov aj ako politicko-administratívne a kultúrne centrum. Vtedy sa sformovala základná sieť ciest spájajúcich Bratislavu s okolím, vrátane sídiel pozdĺž nich a na svahoch Malých Karpát vznikli rozsiahle vinohrady.

4 VZNIK ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKY

Dôležitou udalosťou pre ďalší vývoj Bratislavy bol vznik Československej republiky v roku 1918. Bratislava (Pressburg) bola pred rokom 1867 dominantne nemeckým mestom, v roku 1918 tu už boli pomerne vyrovnané zastúpené nemecká a maďarská národnosť a Slováci boli početnosťou až treťou národnosťou. Skutočne prvé spoľahlivé sčítanie ľudu sa uskutočnilo v Uhorsku v roku 1880. Bolo len 13 rokov po rakúsko-uhorskom vyrovnaní a podiel Nemcov v Pressburgu klesol zo 74,6 % v roku 1851 na 63,4 %, podiel Slovákov (resp. Slavianov) klesol zo 17,9 % v roku 1851 na 15,5 % a podiel Maďarov sa zvýšil od roku 1851 takmer až o 10 %, z 5,9 % na 15,5 % (Hofrichter a Janoviček, 2018). Zaujímavé je, že pri sčítaní obyvateľstva v Uhorsku v roku 1890 bol podiel Nemcov v Pressburgu opäť o niečo nižší, 59,9 %, podiel Maďarov sa zvýšil na 19,9 % a podiel Slovákov (resp. Slavianov) sa zvýšil o 1,1 % na 16,6 %. Pri sčítaní obyvateľstva v roku 1910, poslednom sčítaní pred vznikom Československej republiky, klesol podiel Nemcov na hodnotu 41,9 %, podiel Maďarov sa zvýšil až na 40,5 %, pričom podiel Slovákov zostal prakticky rovnaký ako v roku 1890, v roku 1910 mal hodnotu 14,9 % (tab. 1). Práve tento podiel jednotlivých národností bol jeden z hlavných argumentov Uhorska, keď sa v Trianone v roku 1920 diskutovalo o stanovení hranice medzi Maďarskom a Československom. Zástupcovia Maďarska sa vehementne zasadzovali o priradenie Bratislavy k Maďarsku.

Tabuľka 1 Vývoj národnostnej štruktúry Bratislavy v hraniciach mesta v roku sčítania obyvateľstva (podieľ v %)

Národnosť	1850 ²	1880	1900	1910	1919 ^{1,2}	1921 ¹	1930 ¹	1950 ¹	1991	2011
Slováci	10,0	15,2	16,3	14,9	32,9	39,2	48,5	90,2	90,9	90,8
Maďari	6,0	15,1	30,5	40,5	29,1	21,1	15,3	3,5	4,6	3,4
Nemci	70,0	63,4	50,4	41,9	36,3	28,5	26,5	0,2	0,3	0,2
Rusíni ³	n	0	0	0	0	0	0,2	0,5	0,1	0,2
Rómovia	n	n	n	n	n	n	n	0	0	0,1
Židia	13,0	n	n	n	n	n	4,5	0,4	0,2	0,2
Iní	1,0	6,3	2,8	2,7	1,7	11,2	5,0	4,5	3,0	2,6
Nezistení	n	n	n	n	n	n	n	0,7	0,9	2,5
Počet spolu	42 238	48 006	65 867	78 223	94 713	93 189	123 844	192 874	442 197	411 228

Vysvetlivky:

¹ v rokoch 1919, 1921, 1930 a 1950 sa zisťovala československá národnosť

² neoficiálne sčítania obyvateľov

³ 1921, 1930 a 1950 – Rusi, 1970 – Ukrajinci (Rusíni),

n – údaj nebol uvedený

Zdroj: Federální statistický úřad (1978), ŠÚ SR (1994, 2014), Hofrichter a Janoviček (2018).

Rámček 3 Názory na hlavné mesto Slovenska

Českí a slovenskí politici, ktorí stáli pri vzniku Československa si takisto veľmi dobre uvedomovali strategický a politický význam Pressburgu (Poszony, Prešporok), a preto hneď od začiatku diskusií o určení hraníc medzi Československom, Maďarskom a Rakúskom trvali na bezpodmienečnom pripojení mesta k Československu. Tomáš Garrigue Masaryk sa už na jeseň v roku 1914 stretol v Rotterdame so svojím priateľom známym britským novinárom Setonom Watsonom a predložil mu svoju predstavu o nových hraniciach Československa. Seton Watson urobil z ich rozhovoru memorandum, ktoré následne odovzdal britskej vláde. V memorande sa písalo nielen o charaktere budúceho česko-slovenského štátu, o jeho budúcom zriadení a dôvodoch jeho vytvorenia, ale pochopiteľne tiež aj o jeho hraniciach. Bratislava bola v memorande jednoznačne priradená k Československu, čo sa nakoniec na rokovaní v Trianone 4. júna 1920 aj presadilo (Holec, 2020; Kováč, 2020).

Bratislava je dnes hlavné mesto Slovenskej republiky, čo má, ako sme už uviedli, celý rad dôsledkov na vývoj mesta. Ako jasne, samozrejme, bez pochybností a problémov to dnes znie. Ale nebolo to jednoduché pokiaľ Bratislava pozíciu hlavného mesta získala. Jonáš Záborský napr. v roku 1851 napísal: „my Slováci nemáme žiadneho centrálného mesta jako Češi. Darmo člověk hledá na Slovensku města, ve kterém by intelligence slovenská byla soustředěna, aneb ve kterém by více kolumnálních mužů slovenských stále mělo bydlení“. Jozef Hložanský, v 1868 už

po rakúsko-uhorskom vyrovnaní uviedol: „v prvom rade gravitujeme sami do seba, do nášeho Bieleho Uhorska, do nášeho ťažišťa Nitry a v druhom rade gravitujeme do PešťBudína“. Alois Chytil, český spisovateľ a vydavateľ v roku 1918 konštatoval: „Některé z měst středoslovenských, mohlo by to být dobře Sv. Mikuláš nebo Turčanský Sv. Martin, hodí se nejlépe za sídlo politické správy země“. Fedor Ruppeldt, evanjelický farár ešte v roku 1927 pri otázke prečo je Bratislava nevhodná na hlavné mesto Slovenska uviedol: „Už i len pre svoju polohu na najkrajnejšej periférii Slovenska, v bezprostrednej blízkosti dvoch nám rasove cudzích národov (a najmä na juhu vždy nepriateľského národa), vždy bolo a bude akýmsi problémovým kozmopolitným mestom“ (Bokes, 1965).

Pravdepodobne najkomplikovanejší proces etablovania československej štátnej moci po vzniku Československej republiky v roku 1918 sa odohral v rámci Slovenska práve v Prešporke, ktorý sa v krátkom čase zmenil z Wilsonovho mesta na Bratislavu, s jasnou perspektívou stať sa hlavným mestom nového Slovenska. „Malý“ problém bol samozrejme v tom, že v roku 1918 a aj na začiatku roku 1919 nebola Bratislava dominantne slovenskou lokalitou, ako už bolo uvedené, slovenské etnikum bolo svojím počtom až tretie, za nemeckým a maďarským. Bratislavu obsadili československé vojská síce už na Nový rok 1919, ale pri príchode ich privítalo nepriateľsky veľmi naladené mesto, tlač s ostrým proti československým obsahom a z pravého brehu Dunaja hlavne maďarských diel (Kováč, 2020).

Celé toto napätie ešte umocňovali chýry o pripravovanom prevrate, ktorý bol koordinovaný s postupom Maďarov spoza Dunaja. Obsadenie a prisvojenie si mesta Československom považovala väčšina jeho obyvateľov za nespravodlivosť a imperiálny akt. Akonáhle to bolo čo len trochu možné, presunulo sa zo Žiliny Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska na čele s Vavrom Šrobárom do Bratislavy, do budúceho hlavného mesta. Išlo o kľúčový symbolický akt, ktorý sa odohral začiatkom februára 1919 a stal sa začiatkom kreovania hlavného mesta Slovenska a procesu poslovenčovania Bratislavy. Vavrovi Šrobárovi je história Bratislavy vďačná aj to, že sa výrazne pričínil o pričlenenie Petržalky ležiacej na pravom brehu Dunaja k Bratislave hneď na začiatku roku 1919 (Holec, 2020).

Zo strany neslovenskej Bratislavy bola za veľmi kontroverzný krok novej štátnej moci v Bratislave považovaná aj snaha o založenie národnej univerzity. Univerzity ako podpory národnej identity, univerzity tvoriacej a kultivujúcej národné elity, univerzity mobilizujúcej národné povedomie. Preto sa univerzita v Bratislave nezrodila na báze už existujúcej Alžbetínskej univerzity, ktorá bola síce štátnou, ale uhorskou. Bratislavská univerzita vznikla ako československá štátna univerzita 27. júna 1919. Prezident Masaryk vo svojom pozdravnom telegrame pri zakladajúcom akte odkazoval na „vznešené, národné a univerzálne“ poslanie univerzity „založenej na hranici troch národov a troch štátov“. Snahy pomenovať univerzitu podľa Františka Palackého, Pavla Jozefa Šafárika, Jána Kollára alebo Vavra Šrobára boli z rôznych dôvodov odmietnuté. Univerzita si od novembra 1919 vzala do svojho vývesného štítu Komenského meno, ktoré dobre vyjadrovalo jej československý charakter.

V roku 1920 bolo v Bratislave založené Slovenské národné divadlo ako prvé slovenské profesionálne divadlo. V tom istom roku bola z Ružomberka do Bratislavy presunutá dobre známa a prosperujúca Slovenská banka založená už v roku 1879. Bratislava sa takto už krátko po vzniku Československa vyvíjala nielen ako politicko-administratívne a priemyselné centrum Slovenska, ale aj ako typické multi-funkčné mesto, ktorého ekonomická báza bola založená na viacerých priemyselných závodoch, komerčných službách a kultúrno-spoločenských inštitúciách.

S trochou nadsadenia by sme mohli povedať, že obdobie Slovenského štátu v rokoch 1939 – 1945 a samotná 2. svetová vojna pre Bratislavu, okrem zbombardovanej rafinérie Apollo a rozbitého mesta, nič nepriniesli. Ale dve veci treba spomenúť. Prvou je skutočnosť, že Bratislava sa v rokoch 1939 – 1945 stala „de jure“ prvýkrát vo svojej histórii hlavným mestom politicky samostatného štátu a druhou je fakt, že po druhej svetovej vojne sa výrazne zmenila národnostná štruktúra obyvateľov mesta. V roku 1930 pri celkovom počte 123 844 obyvateľov bol podiel „Čechoslovákov“ v Bratislave 48,5 %, Nemcov 26,5 %, Maďarov 15,3 % a Židov oficiálne podľa prihlásenia sa k národnosti len okolo 4,5 %. Podľa náboženského vyznania sa však k judaizmu prihlásilo až vyše 12 % obyvateľov mesta (Hofrichter a Janoviček, 2018). Odsun Nemcov po skončení vojny, ako aj odchod Maďarov a následky politiky nesväteho klerikálno-fašistického „Slovenského štátu“ mali za následok „totálnu“ zmenu národnostnej štruktúry mesta. V roku 1950 pri prvom oficiálnom sčítaní obyvateľstva po skončení 2. svetovej vojny mala Bratislava 192 896 obyvateľov, z ktorých bolo už 90,2 % Čechoslovákov, len 0,2 % Nemcov, 3,5 % Maďarov a 0,4 % Židov (tab. 1). Od sčítania obyvateľstva v roku 1960 sa už zisťuje podiel samostatnej slovenskej národnosti a keď porovnáme národnostnú štruktúru Bratislavy pri poslednom sčítaní v roku 2011 s rokom 1950 nevidíme prakticky žiadnu zmenu. Pri celkovom počte 411 842 obyvateľov bol v roku 2011 podiel Slovákov 90,85 %, Nemcov 0,23 %, Maďarov 3,42 % a Židov 0,2 % (tab. 1).

5 OBDOBIE KOMUNISTICKÉHO VÝVOJA MESTA

Koncom 40. rokov 20. storočia prišiel do života v Československu a aj do života Bratislavy 25. február 1948 a víťazstvo komunistov vo voľbách. Pod politickým monopolom komunistickej strany a centrálne plánovanej ekonomiky sa uskutočnili v meste obrovské širokospektrálne zmeny. Zvykne sa hovoriť, že Bratislava sa ako mesto vyvíjala už viac ako 700 rokov, ale zásadnú pečať do jej života vtlačilo 40 rokov obdobia komunistického vývoja. Už skôr, dňa 1. apríla 1946 sa Bratislava rozšírila o 7 okolitých obcí (Devín, Dúbravka, Lamač, Rača, Vajnory, Prievoz a Lamač, keď Karlova Ves bola pričlenená k mestu už v roku 1943), čím sa rozloha mesta stonásobila, z 59 km² na 193 km². V roku 1971 prišlo k ďalšiemu územnému rozšíreniu mesta, k Bratislave bolo pričlenených ďalších 7 vidieckych obcí, Devínska Nová Ves, Záhorská Bystrica, Vrakuňa, Podunajské Biskupice, Jarovce, Rusovce a Čunovo. Rozloha mesta síce dosiahla hodnotu 368 km², pričom sa v porovnaní s rokom 1946 takmer zdvojnásobila, ale veľký podiel v katastri mesta zaberali lesy

a poľnohospodárska pôda. To, že toto územné rozširovanie Bratislavy bolo ústrednými orgánmi deklarované ako získanie potrebnej priestorovej rezervy pre ďalší rozvoj mesta je v poriadku, ale geografom, sociológom, ekonómom i bádateľom z iných vedných disciplín trochu komplikoval život fakt, že v katastrálnych hraniciach Bratislavy zaberali asi 40 % plochy lesy Malých Karpát a lužné lesy Dunaja a ďalších 20 % plochy zaberala intenzívne využívaná orná pôda. Relatívne údaje o kvalite života v Bratislave, prípadne o iných ukazovateľoch, prepočítavané na plochu mesta, boli veľkou rozlohou lesov a ornej pôdy trochu, teda trochu dosť, deformované.

Počet obyvateľov Bratislavy sa od roku 1950 do roku 1991 viac ako zdvojnásobil, vzrástol zo 192 896 na 442 197, index rastu síce nie je veľmi veľký, je to len hodnota 2,29, ale absolútny rast bol, chcelo by sa povedať, ohromujúci. Za týchto 40 rokov sa počet trvalo bývajúcich obyvateľov mesta zvýšil o 249 301 obyvateľov. Pre porovnanie, index rastu počtu obyvateľov Prahy bol za to isté obdobie 40 rokov len 1,21. Počet obyvateľov Bratislavy sa v tomto období zvyšoval tromi „cestami“. Po prvé, priberaním obyvateľov pričleňovaných okolitých obcí, po druhé, prirodzeným prírastkom (natalita bola v tomto období veľmi vysoká, deti narodené v 70. rokoch sú známe pejoratívnym označením „Husákové“ deti, vzhľadom k pronatalitnej politike vtedajšieho vedenia štátu) a hlavne po tretie, intenzívnou migráciou do mesta nielen z blízkeho okolia, ale z celého západného Slovenska a vlastne z celého Slovenska.

5.1 Industrializácia Bratislavy

Rámček 4 Začiatky industrializácie Bratislavy

Ekonomická báza Bratislavy sa z historického pohľadu formovala v jednotlivých obdobiach svojho vývoja pod vplyvom viacerých procesov. Vzhľadom k významnosti zmien v široko chápanej urbánnej štruktúre mesta, vrátane zmien sociálnych a environmentálnych, dôležité sú štyri etapy: prvá etapa, ktorá začala po rakúsko-uhorskom vyrovaní v roku 1867 a jej koniec môžeme datovať do vzniku Československa v roku 1918; druhá etapa začala v tom roku 1918 a skončila na konci 40. rokov minulého storočia s nástupom komunizmu v Československu; tretia etapa, za ktorú možno považovať obdobie 1948 – 1989, trvala 40 rokov počas, ktorých vládol v Československu komunizmus; štvrtá etapa, ktorá začala prakticky hneď po „páde“ komunizmu v roku 1989 a trvá stále. Z hľadiska mierky môžeme rozlíšiť prakticky v každej etape rozlíšiť tri úrovne faktorov vplývajúcich na ekonomiku mesta. Prvá, najvyššia, je úroveň štádií vývoja spoločnosti, prípadne jej rôzne modifikácie (Hampl, 2005). Rozlíšenie troch vývojových štádií spoločnosti pred-industriálneho, industriálneho a post-industriálneho je všeobecne akceptované bádateľmi viacerých vedných disciplín, pričom zdôrazniť treba integrálnu povahu kvalitatívnych zmien v spoločnosti (v štáte a aj v mestách samostatne) a časový súlad týchto zmien s jednotlivými vývojovými štádiami. Druhú úroveň predstavuje pozícia štátu z hľadiska dosiahnutej úrovne ekonomiky a spoločenského rozvoja

všeobecne. Nakoniec treťou, najnižšou úrovňou, je úloha mesta a jeho regiónu v regionálnej štruktúre štátu.

Osobitosťou vývoja ekonomickej bázy Bratislavy je skutočnosť, že v jednotlivých etapách jej historického vývoja je lepšie z metodologického hľadiska hovoriť pri prechode z jednej etapy do druhej o transformácii, t. j. radikálnej revolučnej zmene v pomerne krátkom období, ako o postupnom plynulom vývoji. Vzhľadom na dnešný stav ekonomickej bázy Bratislavy dôležité sú pochopiteľne najmä dve posledné vývojové etapy, v zmysle vyššie uvedeného, skôr obdobia transformácie, obdobie „komunistickej transformácie“ v rokoch 1948 – 1989 a obdobie „spoločenskej transformácie“ po roku 1989.

Nebudeme sa bližšie zaoberať obdobím vývoja ekonomickej bázy Bratislavy v stredoveku, hoci aj vplyv tohto obdobia je dnes pozorovateľný. V stredoveku sa Bratislava rozvíjala najmä na báze troch ekonomických aktivít, remesiel, vinohradníctva a obchodu. Za začiatok prvej etapy formovania súčasnej ekonomickej bázy Bratislavy, ako sme už uviedli, možno považovať druhú polovicu 19. storočia, keď sa po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867 začína v Bratislave budovať moderný priemysel. Do roku 1918 sa Bratislava stala jedným z najpriemyselnejších miest Uhorska a najväčším priemyselným centrom na Slovensku. V priebehu tohto obdobia boli hlavnými mikro-lokalizačnými faktormi v Bratislave prístav a železnica, a tak sa veľké priemyselné závody vybudovali v tesnej blízkosti centra. Z najdôležitejších priemyselných závodov vybudovaných do roku 1918 možno uviesť pivovar Stein (1871), chemický závod Dynamit Nobel (1873), závod na výrobu káblov Kablo (1894), petrochemický závod Apolo (1895), závod na výrobu čokoládových výrobkov Stollwerck (1896), strojársky závod Westen Werke (1899), textilné závody Cvernovka (1900) a Danubius (1907), závod na výrobu gumy Gummi Werke (1904) a iné. Ekonomická báza mesta bola v tomto období založená na priemysle a v porovnaní s ostatnými mestami Slovenska bola Bratislava jediným mestom priemyslu s významným zastúpením aj obchodu a bankovníctva, čo boli už v tom čase kľúčové rozvojové aktivity západoeurópskych miest. V priebehu tohto obdobia, od prvého oficiálneho sčítania obyvateľstva v roku 1869 do oficiálneho sčítania v roku 1921, sa počet obyvateľov Bratislavy zdvojnásobil, vzrástol zo 46 540 na 93 189.

Vývoj ekonomickej bázy v druhej etape jej moderného formovania, od vzniku Československej republiky v roku 1918 do nástupu komunizmu v Československu v roku 1948, bol komplikovaný. Pred rokom 1918 bola ekonomika mesta tesne spojená z rozsiahlym trhom Rakúsko-Uhorska, preto veľké straty pre Bratislavu znamenalo prerušenie vzťahov k Viedni a Budapešti. Dá sa povedať, že ekonomika Bratislavy z veľkej časti „žila“ pred rokom 1918 na rakúskom kapitále a uhorskom trhu. Vznik Československa mal však aj napriek tomuto niektoré pozitívne črty vplyvu na vývoj ekonomickej bázy mesta. Prvýkrát sa na mape sveta objavili hranice Slovenska a Bratislava sa začína formovať nielen ako ekonomické, ale aj kultúrne a neskôr aj politicko-administratívne centrum Slovenska. V 1919 bola v meste založená spomínaná prvá slovenská univerzita Univerzita Komenského,

v roku 1920 vzniklo spomínané Slovenské národné divadlo a v tom istom roku bola, ako sme už tiež spomínali, z Ružomberka do Bratislavy premiestnená známa Slovenská banka založená už v roku 1879. Rozvojom obchodu a služieb sa začala Bratislava formovať ako typické multifunkčné mesto, kde priemysel bol dôležitou, ale len jednou z viacerých funkcií mesta. Vývoj počtu obyvateľov v tomto období bol ovplyvnený viacerými neštandardnými procesmi, akými boli emigrácia obyvateľov Slovenska za prácou do zahraničia po veľkej hospodárskej kríze v roku 1929, emigrácia veľkého počtu Maďarov a Čechov po vzniku Slovenskej republiky v roku 1939 a spomínané pričlenenie 7 vidieckych obcí k Bratislave v rokoch 1943 a 1946. Ak by sme to zobrali len štatisticky, tak môžeme konštatovať, že počet obyvateľov mesta sa medzi oficiálnymi sčítaniami v roku 1921 a 1950 opäť zdvojnásobil, vzrástol z 93 189 na 192 896.

Zdroj: Korec (2013), Holec (2020)

Očakávané rozsiahlou transformáciou prešla ekonomická báza Bratislavy v tretej etape jej vývoja. Najdominantnejšiu zmenu priniesla silná industrializácia. V období rokov 1948 – 1980 bolo v Bratislave postavených 31 nových priemyselných závodov a prakticky všetky staršie boli rekonštruované. Z nových závodov vybudovaných v prvej fáze do roku 1970 treba menovať petrochemický závod Sloznaft (dokončenie výstavby v roku 1957), Vinárske závody-Rača (1962), Meopta-Rača (1962), Technografia-Rača (1962), Západoslovenské nábytkárske závody-Trnávka (1964), BEZ-Vajnory (1967), Sklárske stroje-Petržalka (1967), Technické sklo-Dúbravka (1968) a iné, v 70. rokoch a neskôr ešte pribudli Zornica, Tesla-Elektroakustika v Dúbravke, Mäsokombinát v Rači, Bratislavské automobilové závody v Devínskej Novej Vsi, druhá mliekareň v Trnávke a iné. V odvetvovej štruktúre priemyslu podľa počtu zamestnaných dominovali v roku 1985 4 odvetvia, strojársky (30,2 % zamestnaných), elektrotechnický (19,6 %), chemický (13,1 %, vrátane Sloznaftu) a potravinársky (12,8 %). Tieto štyri odvetvia zamestnávali až 75,7 % zamestnancov v priemysle (Korec, 1997; Kulla, 2005). Strojársky, elektrotechnický a potravinársky priemysel, sú odvetvia typické pre veľké i pre hlavné mestá, chemický priemysel v hlavnom meste je skôr výnimkou.

V roku 1985 mala Bratislava 69 271 pracovných príležitostí v priemysle čo predstavovalo 26,5 % z celkového počtu pracovných príležitostí v meste. Bratislava sa stala najväčším centrom chemického priemyslu na Slovensku, čo pre hlavné mestá, ako sme už uviedli, nie je typické, petrochemický závod Sloznaft, chemické závody CHZJD a gumársky závod Matador dominovali v priemysle mesta. V priemysle Bratislavy pracovalo v roku 1985 8,6 % všetkých zamestnaných v priemysle Slovenska. Niekoľko, teda, pomerne veľa, negatívnych črt rozsiahleho rozvoja priemyslu v Bratislave bolo zrejmých už v 80. rokoch minulého storočia. Najčastejšie sa poukazovalo na tri problémy. Priemysel mal nevyhovujúcu odvetvovú štruktúru, generoval prevažne pracovné miesta s nízkymi kvalifikačnými požiadavkami (i), priemysel zaberal rozsiahle územia v blízkosti centra mesta, pričom priemyselné závody mali nízku intenzitu využívania plochy (ii) a priemysel mal

veľmi negatívny vplyv na životné prostredie mesta, na ovzdušie, podzemné vody, hlučnosť a aj iné negatívne vplyvy (iii) (Korec, 1997).

5.2 Vývoj bytovej výstavby v Bratislave

Zvládnutie prudkého nárastu počtu obyvateľov mesta po roku 1948 prinieslo zásadnú zmenu do priestorovej štruktúry Bratislavy. V diskusii o rozvoji bytovej výstavby v meste zvíťazil variant výstavby veľkých sídlisk. Nová bytová výstavba sa najskôr sústredila do blízkosti priemyselných závodov, vznikli sídliská VISTRA, Biely kríž, „HABEŠ“ Krasňany I. etapa, Dynamitka a pohotovostné sídlisko Slovnaft. V rokoch 1952 – 1956 sa budovali obytné komplexy východne, tesne okolo zastavaného centra. V tom čase boli vybudované sídliská Miletičova, Košická – Páričková – Budovateľská, Malinovského – Povraznícka – Tabaková a tiež Krasňany II. etapa. Aj po roku 1956 sa výstavba sústreďuje na východnom rovinatom okraji mesta. Vtedy boli vybudované veľké sídliská Februárka, Hostinského, Ružová dolina a sídliská na Záhradníckej a Priemyselnej. Najrozsiahlejšia bytová výstavba v meste sa realizovala na konci tohto obdobia, v rokoch 1960 – 1968 v oblasti Ružinova, kde bolo vybudovaných 14 730 bytov (Korec a Smatanová, 2000a).

Keďže na východnom rovinatom okraji Bratislavy sa „podarilo“ vytvoriť umelú bariéru priestorového rozvoja mesta, ktorú tvorili petrochemický kombinát Slovnaft, letisko, nákladná železničná stanica pri Vajnoroch a prírodná rezervácia Jurský Šúr, bytová výstavba sa musela presunúť do morfológicky, politicko-bezpečnostne a aj vzdialenosťou náročnejších lokalít (obr. 2). Pre fyzicko-geografickú mikropoložu Bratislavy, sú na území mesta, v bezprostrednej blízkosti centra, spomínané dve veľké prírodné bariéry jednoduchého aditívneho rozširovania mesta, pohorie Malé Karpaty a rieka Dunaj. A tak sa výstavba nových veľkých, prevažne panelových sídlisk na konci 60. rokov a v 70. a 80. rokoch presunula do údolí Malých Karpát, západne od centra, na pravý breh Dunaja do Petržalky, do blízkosti hraníc s kapitalistickým Rakúskom a do vzdialenejších katastrov pričlenených obcí. Do roku 1991 sa v Petržalke postavilo 40 613 bytov, v Dúbravke 12 092, v Karlovej Vsi 6 526, v Podunajských Biskupiciach (Dolné Hony) 5 047, v Devínskej Novej Vsi 3 810, vo Vrakuňi 3 343, v Rači 2 464 a v Lamači 2 069 (Korec a Smatanová, 2000a). Nebudeme teraz diskutovať nad tým či to bolo dobré alebo zlé riešenie rozvoja bytovej fondy Bratislavy, tým mladším len pripomínam, že mestu sa podarilo pomerne dobre zvládnuť silnú migráciu do mesta a dopyt po bytoch. Veľmi dobre si pamätám to šťastie kolegov a známych, keď im bol pridelený 3-izbový štátny byt na Zúbekovej ulici v Dúbravke alebo 3-izbový byt na bývalej Rokosovského ulici v Petržalke alebo 3-izbový byt na ulici Pavla Horova v Devínskej Novej Vsi.

Rámček 5 Základné črty priestorovej štruktúry Bratislavy v roku 1989

Weclawowicz (2007) nazval urbanizáciu v období komunistického vývoja „lame urbanisation“ (chromá urbanizácia), pre ktorú bolo charakteristické prudké zvyšovanie počtu obyvateľov miest najmä migráciou z vidieckych oblastí, vyvolané silnou industrializáciou, získanie dominancie veľkých sídlisk, absencia polohovej

renty, absencia komerčných služieb, stavebná a funkčná podrozvinutosť centier miest, absencia mestského spôsobu života u obyvateľov miest a iné). Ak rešpektujeme, že v priestorovej superštruktúre mesta môžeme identifikovať tri antropogénne parciálne štruktúry, morfológickú, funkčno-priestorovú a sociálno-demografickú (Matlovič, 1998), tak pre uvedené tri antropogénne štruktúry Bratislavy boli na konci komunistického obdobia charakteristické viaceré črty typické prakticky pre všetky veľké mestá bývalej „sovietskej“ strednej a východnej Európy.

Základné črty morfológickej intraurbánnej štruktúry Bratislavy v roku 1989:

- fyzický úpadok centrálnej časti mesta, centrum Bratislavy predstavovalo v roku 1989 „znôšku“ schátraných budov,
- hojný výskyt mestského úhoru v lukratívnych častiach Bratislavy (v centre a jeho okolí, v blízkosti hlavných mestských radiál a okruhov a iné), bol tu veľký podiel nezastavaných a nevyužívaných plôch),
- rozvoj hypertrofikých obytných súborov na obvode mesta s monotónnou architektúrou blokovej zástavby, s málo čitateľným pôdorysom,
- veľký rozsah klasických vidieckych štruktúr na okrajoch mesta i v blízkosti veľkých sídlisk, v dôsledku pričleňovania veľkého počtu vidieckych sídiel k Bratislave,
- veľký rozsah intenzívne obrábanej poľnohospodárskej plochy v katastri mesta a veľký rozsah lesov v katastri mesta a
- veľký rozsah starých i novších priemyselných areálov s nízkou intenzitou využívania územia v blízkosti centra mesta.

Základné črty funkčnej intraurbánnej štruktúry v Bratislave v roku 1989:

- funkčne málo rozvinuté centrum mesta s veľkým počtom prevádzok nepatriacich do centra,
- veľké sídliskové, viac-menej monofunkčné obytné komplexy po obvode súvisle zastavanej časti Bratislavy,
- nevýrazná individuálna bytová zástavba v atraktívnych polohách, ktorá jednak nebola ideologicky podporovaná a takisto chýbali (súkromní) investori, dôležití aktéri rozvoja,
- absencia suburbanizácie, rezidenčnej aj komerčnej,
- malé obchodné a reštauračné prevádzky rovnomerne rozmiestnené v meste, najmä v jeho centre,
- početné priemyselné areály, ktoré sa nachádzali často v zastavaných častiach mesta,
- absencia základného komunikačného systému, ktorý by zabezpečoval vysoké nároky na dopravu vzhľadom na intenzívny denný pohyb obyvateľov za prácou, do škôl a za službami a
- veľký rozsah poľnohospodárskych plôch a poľnohospodárskej výroby na území mesta, absolútne netypickej funkcie pre hlavné mestá a metropoly.

Základné črty sociálno-demografickej intraurbánnej štruktúry v Bratislave v roku 1989:

- vysoká heterogenita obyvateľstva žijúceho na sídliskách z hľadiska sociálno-

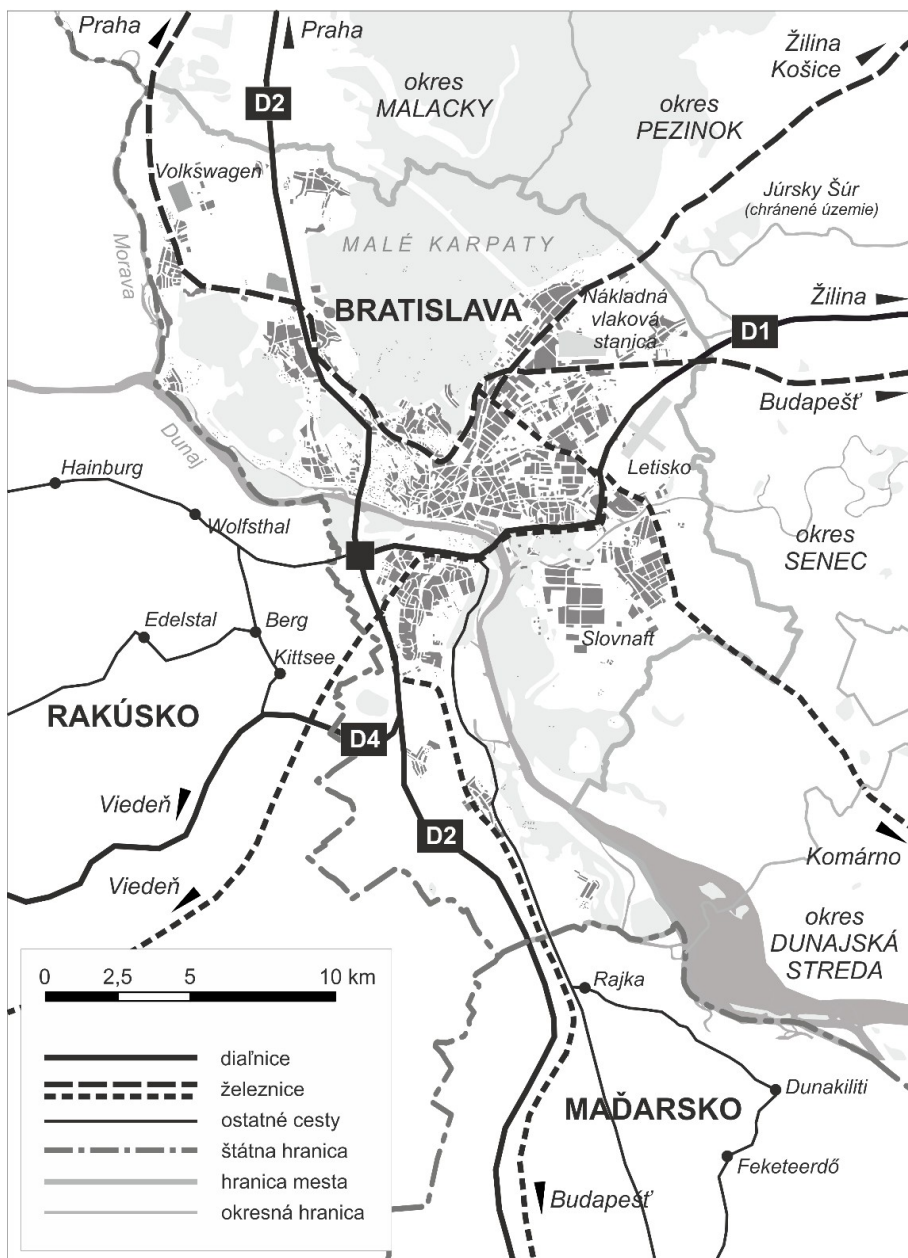

- ekonomického statusu,*
- málo výrazná sociálno-ekonomická separácia a segregácia,
  - sociálne homogénnejšími boli len centrum Bratislavy, staré vilové štvrte vo vnútorných horách a bývalé pôvodné vidiecke sídla, ktoré obývali zväčša pôvodní obyvatelia,
  - výrazná priestorová diferenciácia mesta z hľadiska rodinného statusu, nové sídliská boli „osídľované“ obyvateľmi približne rovnakého veku a rodinného statusu,
  - dvojgeneračná štruktúra obyvateľstva sídlisk, vzhľadom na obdobie výstavby veľkých sídlisk (60-te až 80-te roky) žili na sídliskách dve rodinné generácie, rodičia a deti,
  - „ruralizácia“ mesta v dôsledku intenzívnej imigrácie vidieckeho obyvateľstva,
  - nízky výskyt spoločensky marginalizovaných skupín obyvateľstva.

6 VÝVOJ PO ROKU 1989

Po významných spoločenských zmenách na konci roku 1989 začala pomerne rýchlo radikálna transformácia široko chápanej urbánnej štruktúry Bratislavy. V pozadí týchto zmien boli samozrejme hlavne dve skutočnosti: nahradenie totalitného politického systému pluralitnou demokraciou (i) a nahradenie centrálne plánovanej ekonomiky trhovo orientovanou ekonomikou (ii). V prípade Bratislavy treba podotknúť, že okrem dvoch uvedených skutočností sa na zmenách komunizmom deformovanej urbánnej štruktúry prakticky hneď po roku 1989 významne podieľali aj tri ďalšie javy. Veľmi krátko po páde komunizmu a otvorení sa Československa „svetu“, sa v Bratislave začal prejavovať vplyv globalizácie (i), na Slovensku a v Bratislave obzvlášť, zaznamenávame začínajúci posun z industriálnej do post-industriálnej fázy spoločenského rozvoja (ii) a nakoniec, 1. januára 1993 sa Bratislava stala hlavným mestom politicky nezávislej Slovenskej republiky (iii). Signifikantné zmeny, ktoré začali krátko po roku 1989 vo vývoji obyvateľstva, ekonomiky, priestorovej štruktúry a iných fenoménov Bratislavy preto neboli vôbec prekvapením.

Nadnárodné spoločnosti a priame zahraničné investície začali hrať rozhodujúcu úlohu pri pretváraní miestnych ekonomík a celých geografických oblastí, ako aj pri určovaní postavenia postkomunistických krajín, ich regiónov a aj jednotlivých miest v globálnom ekonomickom systéme (Turnock, 1997; Parysek, 2004; Tsenkova, 2008). Vo veľkých mestách mala internacionalizácia veľmi úrodné pole v miestnych výrobcov u službách, ktoré predstavovali vhodnú infraštruktúru pre expanziu kapitalistického systému podnikania na nové trhy. Platilo to pre podnikanie tak v komerčných spotrebiteľských službách, vrátane finančníctva, ako aj v priemyselnej výrobe.

Obrázok 2 Základné črty priestorovej štruktúry Bratislavy v kontexte jej mikropohohy.
Zdroj: Ondoš a Korec (2021)

Zahraniční manažéri a veľmi dobre platení zamestnanci zahraničných spoločností tvorili špecifický segment dopytu na trhu s bytmi vyššieho štandardu (Atkinson, Bridge a Sýkora, 2005). V Bratislave, podobne ako v iných nových hlavných mestách nových samostatných štátov, sa k tomu pridali aj požiadavky na byty vyššieho štandardu pre diplomatické zbory početných zastupiteľských úradov jednotlivých štátov sveta. Na druhej strane, vnútroštátni migrujúci za prácou do hlavného mesta, resp. metropol všeobecne, predstavovali v jednotlivých krajinách spravidla nižšiu vrstvu sociálno-ekonomickej hierarchie (Drbohlav a Dzúrová, 2007). Táto situácia viedla veľmi rýchlo k vzniku nových separovaných a segregovaných enkláv. Zahraničné investície do nehnuteľností (kancelárskych priestorov, maloobchodných veľkopredajní, priemyselných areálov a samozrejme aj obytných komplexov a funkčne iných objektov), začali meniť podobu mestskej krajiny a panorám jeho jednotlivých častí (Enyedi a Sýkora, 1998; Stanilov a Sýkora, 2007).

Vysoko nerovnovážny stav medzi západnými a domácimi investičnými aktérmi, tí prví mali väčší základný kapitál a lepší prístup k rozsiahlym zdrojom, v ďalšom vývoji zvyšoval, aj vďaka štátnej politike, miestnym samosprávam a opatreniam zvyhodňujúce zahraničné podniky s veľmi dobrými kapitálovými možnosťami, dominanciu zahraničného kapitálu v post-komunistických mestách, čo platilo pre hlavné mestá obzvlášť (Sýkora a Bouzarowski, 2012).

Zásadná zmena, inštitucionálna transformácia v prvom období zmien, ako upozorňujú Sýkora a Bouzarowski (2012), sa udiala veľmi rýchlo v riadení mesta. V Bratislave máme dnes „dvojúrovňovú úroveň vládnutia“, vzhľadom na územné vymedzenia Bratislavského samosprávneho kraja a pozíciu Bratislavy v tomto kraji, však môžeme hovoriť aj o tretej úrovni. Prvú úroveň predstavuje úroveň mesta na čele s primátorom a druhú úroveň mestských častí na čele so starostami. Tou tretou úrovňou je úroveň Bratislavského samosprávneho kraja, v ktorom má jasnú dominanciu mesto Bratislava, na čele so županom. Táto fragmentácia samosprávy okrem pozitívnych efektov, napr. priblíženie riešenia problémov k ľuďom, však prináša aj niektoré ťažkosti, napr. spracovanie a implementácia celomestských rozvojových programov zameraných napr. na otázky trvalo udržateľného rozvoja mesta.

V Bratislave vznikol aj určitý paradox v súvislosti s európskym regionálnym členením na úrovniach NUTS1 až NUTS5 a územno-správnym členením Slovenska platným od 1. januára 1997. Sedemnášť mestských častí Bratislavy má štatút obcí a pozíciu jednotiek NUTS5, päť bratislavských obvodov má štatút okresov a pozíciu jednotiek NUTS4, päť bratislavských obvodov, teda päť okresov a okresy Malacky, Pezinok a Senec, majú štatút Bratislavského samosprávneho kraja a pozíciu jednotky NUTS3, Bratislavský samosprávny kraj má zároveň aj štatút Bratislavského regiónu (jedného zo 4 regiónov Slovenska) a pozíciu jednotky NUTS2 a Slovenská republika je úroveň NUTS1. Bratislava ako mesto v tejto hierarchii európskych jednotiek NUTS1 až NUTS5 nemá miesto. Zaujímavé, nie?

6.1 Zmeny vo vývoji obyvateľstva

Významné zmeny nastali po roku 1989 aj vo vývoji obyvateľstva, jednak vo vývoji jeho počtu, jednak vo vývoji jeho štruktúry. V medzi cenzovom období 1991 –

2001 zaznamenala Bratislava prvý krát zníženie počtu obyvateľov medzi dvomi cen-
zami od prvého historického oficiálneho sčítania obyvateľstva v roku 1869. Indexy
rastu v medzi cenzových obdobiach sa zo štyroch „komunistických hodnôt“, pohy-
bujúcich sa okolo hodnoty 1,3, zmenili hneď v prvom období po roku 1991 na 0,97
a túto hodnotu sme zaznamenali aj v ďalšom desaťročnom období. Počet obyvateľov
poklesol zo 442 197 (1991) na 428 672 (2001) a na 411 842 (2011) (tab. 2). Prvý
krát od roku 1948 v Bratislave zomrelo viac ľudí ako sa narodilo v roku 1995 a prvý
krát sa viac ľudí z Bratislavy vysťahovalo ako sa do nej prisťahovalo v roku 1997.

V dôsledku takéhoto vývoja prirodzeného a migračného pohybu obyvateľstva
nastali po roku 1991 významné zmeny vo vekovej štruktúre obyvateľstva mesta.
Hneď v priebehu prvej dekády od roku 1991 do roku 2001 počet detí (vek 0 – 14)
klesol zo 102 784 na 59 866 (podiel na celkovom počte obyvateľov klesol z 23,24 %
na 13,96 %). Počet obyvateľov v produktívnom veku (15 – 59) sa zvýšil z 261 343
na 285 846 (rast podielu z 59,11 % na 66,68 %) a počet obyvateľov starších ve-
kových kategórií (60+) sa zvýšil za uvedených 10 rokov zo 78 070 na 82 960 (rast
podielu zo 17,65% na 19,36 %) (tab. 2). Uvedené trendy pokračovali v miernejšej
podobe aj v nasledujúcom desaťročnom období. Alarmujúci je v tomto vývoji najmä
pokles detí. Zatiaľ čo v roku 1991 pripadalo na jedno dieťa len 0,76 obyvateľa nad
60 rokov, v roku 2001 to už bola hodnota 1,38.

Tabuľka 2 Vývoj počtu a podielu základných vekových skupín Bratislavy po roku 1991

Vekové skupiny	1991	2001	2011
	počet / podiel v %	počet / podiel v %	počet / podiel v %
0 – 14	102 784 / 23,24	59 866 / 13,96	52 464 / 12,74
15 – 59	261 343 / 59,11	285 846 / 66,68	270 597 / 65,70
60 +	78 071 / 17,65	82 961 / 19,36	88 781 / 21,56
spolu	442 197 / 100	428 672 / 100	411 842 / 100

Zdroj: Ondoš a Korec (2021), ŠÚ SR, Bratislava (2003, 2014)

Čo bolo v pozadí takého vývoja obyvateľstva Bratislavy? Faktorov je viac, ale
výrazný podpis pod tým majú tri skutočnosti: prechod na štandardný trh s bytmi
a zastavenie výstavby veľkých obytných komplexov (i), nové demografické správa-
nie obyvateľstva, vrátane znižovania sobášnosti, trendu rodinného života v štýle
„single“ a odkladania narodenia prvého dieťaťa (ii) a pochopiteľne suburbanizácia
(iii).

6.2 Suburbanizácia

Poloha Bratislavy je v kontexte suburbanizácie pomerne komplikovaná
vzhľadom k politickým, prírodným, ale aj sociálno-ekonomickým podmienkam. Vý-
voj suburbanizácie Bratislavy má teda niektoré svoje špecifiká, ovplyvnené excen-
trickou polohou Bratislavy v rámci nášho štátu, prírodnými podmienkami, či históri-
ou Bratislavy ako komunistického a postkomunistického mesta. Netradičným špeci-

fikom Bratislavy je takzvaná „cezhraničná suburbanizácia“, keďže sa atraktívne vidiecke zázemie mesta rozprestiera aj za hranice štátu. V prímestskej zóne Bratislavy je možné vyčleniť sedem rôznych sociálno-kultúrnych zón s rôznymi charakteristikami: severozápadnú oblasť (okres Malacky; slovenská národnosť, vidiecky spôsob života), severo-východnú oblasť (okres Pezinok; slovenská národnosť, mestský spôsob života), východnú zónu (okres Senec; zmiešaná slovensko-maďarská populácia), juhovýchodnú zónu (okres Dunajská Streda; dominantná maďarská národnosť) (tab. 3), zónu bývalých vidieckych sídiel v územno-správnych hraniciach Bratislavy, ktorá je priestorovo rozdelená na dve časti (severná zóna – Devín, Devínska Nová Ves a Záhorská Bystrica a južná zóna – Jarovce, Rusovce Čuňovo), suburbánnu oblasť Bratislavy v Maďarsku a suburbánnu oblasť v Rakúsku. V tab. 3 sú dve pozoruhodné informácie. Prvou je výrazný pokles obyvateľov maďarskej národnosti v okrese Dunajská Streda počas týchto 10 rokov silnej suburbanizácie, druhou významný nárast ostatných národností vo všetkých štyroch okresoch, čo je pravdepodobne výsledkom príchodu pracovníkov zahraničných firiem do týchto okresov.

Tabuľka 3 Zmena podielu obyvateľov podľa národnosti v okresoch zázemia Bratislavy v období 2001 – 2011 (%)

Okres	Slováci		Maďari		Iní	
	2001	2011	2001	2011	2001	2011
Malacky	96,95	94,85	0,30	0,48	2,75	4,68
Pezinok	97,33	95,15	0,44	0,56	2,23	4,29
Senec	76,93	77,68	20,21	13,59	2,86	8,73
Dunajská Streda	14,07	19,78	83,28	74,74	2,65	5,48

Zdroj: ŠÚ SR (2003, 2014)

Na vývoj počtu obyvateľov a vekovej štruktúry obyvateľstva Bratislavy mala suburbanizácia určite veľký vplyv. Okolo Bratislavy sa z „večera na ráno“ vytvoril doslova „prstenec“ vidieckych obcí a malých miest, do ktorých začali najmä po roku 1998 „húfne“ odchádzať za lepším bývaním najmä lepšie situovaní Bratislavčania. V tab. 3 vidíme, že počas 10 rokov intenzívnej suburbanizácie v širšom priestore Bratislavy, podiel mestského obyvateľstva zreteľne poklesol vo všetkých štyroch okresoch priľahlých k Bratislave. Prírastky obyvateľov vo viacerých vidieckych obciach v zázemí Bratislavy boli veľmi veľké. Napr., počet obyvateľov Rovinky stúpol z 1216 v roku 1991 na 4030 na začiatku roku 2018, Slovenského Grobu z 1785 na 3619, Chorvátskeho Grobu z 1571 na 5692, Ivánky pri Dunaji zo 4716 na 6706, Bernolákova zo 4477 na 7255, Hviezdoslavova z 285 na 1577, Kvetoslavova zo 777 na 1430, Dunajská Lužná z 2735 na 6414 a pod. V Devíne, vidieckej mestskej časti Bratislavy stúpol počet obyvateľov za to isté obdobie zo 771 na 1538 a vo vidieckej Záhorskej Bystrici z 1731 na 5171. A treba pripomenúť, že pomerne veľký počet obyvateľov, prisťahovalcov, sa v týchto obciach ešte neprihlásil na trvalý pobyt.

Po vstupe Slovenskej republiky do Európskej únie a prijatí do Schengenu sa pre Bratislavčanov stali atraktívne dedinky a mestečká aj v Rakúsku a Maďarsku. Nielen Rovinka, Stupava, Svätý Jur, Chorvátsky Grob, Slovenský Grob, Senec, Bernolákovo, Ivánka pri Dunaji, Hviezdoslavov, Kvetoslavov, Dunajská Lužná, Kvetoslavov, Štvrtok na Ostrove a ďalšie obce na Slovensku, ale aj Kitsee, Hainburg a.d. Donau, Wolfstahl, Rajka, Máriakálnok, Feketeerdő a ďalšie obce v susedných štátoch sa stali novými bydliskami Bratislavčanov. V rakúskom meste Hainburg a.d. Donau žilo napr. v roku 2018 1 453 prisťahovaných Slovákov, čo predstavovalo 16,6 % jeho obyvateľov, v rakúskej obci Kitsee žilo v tom istom roku 1 328 Slovákov (42,1 % z celkového počtu), v maďarskej obci Rajka žilo v tom istom roku 846 Slovákov (28,1 % z celkového počtu) v rakúskej obci Wolfstahl v tom istom roku 336 Slovákov (23,1 % z celkového počtu) a pod. (Statistics Austria, 2019; Hungarian Central Statistical Office, 2019; Koloditsová, 2019; spracované autormi). Nieкто by možno zafilozofoval sú tieto mestečká a vidiecke obce v slovenskom i zahraničnom okolí Bratislavy „bydliskami alebo len nocľahárňami?“ Zmeny počtu obyvateľov obcí výrazne dotknutých suburbanizáciou v regióne Bratislavy ukazuje tab. 4.

Tabuľka 4 Prírastok/úbytok obyvateľov Bratislavy, bratislavských obvodov a vybraných obcí v zázemí Bratislavy

Obec	1991	2001	2011	2018
Bratislava	442 197	428 672	411 226	429 564
Bratislava I	49 018	44 798	38 655	40 610
Bratislava II	112 419	108 139	108 362	114 920
Bratislava III	64 485	61 418	61 046	66 442
Bratislava IV	84 325	93 058	92 028	96 761
Bratislava V	131 950	121 259	111 135	110 801
<i>Borinka</i>	446	519	628	761
<i>Stupava</i>	7 834	8 063	9 282	11 471
<i>Slovenský Grob</i>	1 785	1 843	2 129	3 619
<i>Bernolákovo</i>	4 477	4 627	5 385	7 255
<i>Chorvátsky Grob</i>	1 571	1 587	3 789	5 692
<i>Dunajská Lužná</i>	2 735	2 932	4 482	6 414
<i>Ivánka pri Dunaji</i>	4 716	4 989	5 901	6 706
<i>Most pri Bratislave</i>	1 494	1 555	2 144	3 195
<i>Rovinka</i>	1 216	1 274	2 250	4 030
<i>Senec</i>	14 357	14 520	17 050	19 410
<i>Hviezdoslavov</i>	285	337	612	1 577
<i>Kvetoslavov</i>	777	822	949	1 430

Zdroj: ŠÚ SR (1994, 2003, 2014, 2020)

Pracovný život, dochádzka do škôl, využívanie služieb a aj trávenie voľného času týchto „suburbanizantov“ sa však naďalej realizuje väčšinou v Bratislave, čo je všeobecne známe. Teraz nebudeme diskutovať o tom čo suburbanizácia robí napríklad s dopravou v Bratislave a v jej zázemí, ako sa skomplikovali nároky obyvateľov, „suburbanizantov“, na organizáciu „pracovného a školského“ dňa, prípadne o iných javoch, faktom však je, že z Bratislavy do jej vidieckeho zázemia odchádzali po roku 1991 za bývaním predovšetkým mladí rodičia s malými deťmi. „Štatisticky“ sa teda počet a štruktúra trvale bývajúcich obyvateľov Bratislavy mení, čo je z demografického hľadiska hodnotené negatívne, ale v praktickom živote mesta veľké zmeny nenastávajú. Pre odsťahovaných z mesta sa prekonávanie denných dopravných kolapsov, zvýšené časové a finančné nároky na organizáciu života stali daňou za vysnívané lepšie bývanie. Na záver si dovoľíme urobiť ešte jednu poznámku. V dôsledku zastavenia procesov suburbanizácie v mestách strednej a východnej Európy v období komunistického vývoja, bola suburbanizácia po roku 1989 mimoriadne masívna a turbulentná. Vývoj suburbanizácie tu bol potom po roku 1989 veľmi turbulentný v kontexte:

- a) štruktúry suburbanizantov (sociálno-ekonomickej, vekovej i inej),
- b) aktérov tohto procesu (miestne samosprávy, obyvatelia obcí, investori, realitný makléri a iní),
- c) výberu samotných lokalít pre rozvoj suburbanizácie (jednotlivých vidieckych sídiel a miest a v rámci nich konkrétnych lokalít) a
- d) voľby konkrétnej obce a lokality jednotlivými suburbanizantmi.

Je zrejmé, že takýto vývoj mimoriadne sťažuje bádateľom tohto procesu identifikovať pri výskume rôzne kauzality, prípadne generalizácie.

6.3 Zmeny v ekonomike

Ekonomika Bratislavy zaznamenala krátko po roku 1989 nebyvalú, ale treba povedať, že úplne očakávanú dynamiku. V Bratislave sa totiž skoncentrovali v mimoriadne extrémne pozitívnej polohe prakticky všetky faktory podporujúce transformáciu a rozvoj ekonomiky v post-komunistických štátoch strednej a východnej Európy. Poloha mesta, veľkosť populácie mesta a jeho aglomerácie, vybavenosť veľkou dopravnou infraštruktúrou (diaľnice, dvojkoľajové elektrifikované železnice, letisko, prístav), efekt tzv. funkcie vstupnej brány pre zahraničný kapitál, investície a idej, diverzifikovaná ekonomika, významné univerzitné a vedecko-výskumné inštitúcie, priaznivá vzdelanostná štruktúra obyvateľstva, sústredenie orgánov štátnej správy, firemných riaditeľstiev, transakčných aktivít akými sú finančníctvo a poisťovníctvo, možnosť „face-to-face“ kontaktov v obchode a podnikaní a v neposlednom rade aj imidž a reputácia hlavného mesta ako národnej a kontinentálnej metropoly Bratislave mimoriadne nahrávali.

Nebolo žiadnym veľkým prekvapením, keď v súvislosti s rozvojovým potenciálom regiónu Bratislavy zverejnil výsledky ekonomický výskumný inštitút „Institute Empirica“ sídliači v Bonne. Tento inštitút vyhodnotil v roku 1993 možnosti rozvoja a perspektívy návratnosti investícií pre jednotlivé regióny Európy. Vyhodnotili

473 regiónov Európy, pričom vzali do úvahy sedem faktorov ako predpokladov rozvoja týchto regiónov: polohový potenciál regiónu, potenciál pracovných síl, náklady na produkciu výroby resp. podnikania, kvalitu životného prostredia, vedecko-výskumnú základňu, dopravnú infraštruktúru a vybavenosť službami. Spomedzi 473 dopredu vybraných regiónov Európy bol vyhodnotený ako najperspektívnejší región Bratislavy, pričom trojuholník medzi mestami Viedeň – Bratislava – Győr bol označený za „zlatý trojuholník Európy“ (Týždenník trend, 1993).

Ak by sme chceli na začiatku len stručne niekoľkými prívlastkami charakterizovať zmeny ekonomiky Bratislavy po roku 1989 mohli by sme (aj v časovej postupnosti) povedať privatizácia, de-industrializácia, komercializácia, všeobecná globalizácia a internacionalizácia kapitálu i pracovných síl. Privatizácia štátnych podnikov bola základom nástupu trhového prostredia. Prvá veľká vlna privatizácie prebehla ešte v období ČSFR v rokoch 1992 – 1993, druhá v rokoch 1995 – 1996 už v rámci samostatného Slovenska. Aj v Bratislave sa vlastníkami veľkých a aj malých štátnych podnikov stali rôzne rýchlo vytvorené fondy, zamestnanci podnikov a v období druhej vlny najmä vybraní „politickí“ privatizéri. Neskôr, najmä po roku 2000 prišli zahraniční investori. Odvetvová transformáciu od výrobných odvetví smerom ku komerčným službám, najmä obchodu, finančníctvu a podnikaniu v realitách, internacionalizácia kapitálu i pracovných síl a výrazná previazanosť ekonomiky mesta s globálnymi svetovými tržmi deň po dni výrazne menili ekonomiku mesta. „De-industrializáciu“ možno považovať za jeden zo základných procesov zmeny odvetvovej štruktúry ekonomiky mesta. Podiel priemyslu na celkovom počte pracovných príležitostí v meste klesol z 26,5 % v roku 1985 na 15,9 % už v roku 1998 a na 13,2 % v roku 2018 (tab. 5). Napriek prudkému poklesu zamestnaných v priemysle udržala si Bratislava svoju pozíciu najdôležitejšieho priemyselného centra Slovenska. Jej podiel na celkovom počte zamestnaných v priemysle Slovenska sa dokonca zvýšil zo spomínaných 8,6 % v roku 1985 na 9,3 % v roku 2018. Toto je však do veľkej miery dôsledkom prítomnosti dvoch priemyselných závodov v meste, automobilky Volkswagen (okolo 15 000 zamestnaných v roku 2018) a petrochemického kombinátu Slovnaft (viac ako 2 500 zamestnaných). Prítomnosť automobilky Volkswagen v Bratislave, navyše keď na konci roku 2020 manažment automobilky schválil ďalšiu miliardovú investíciu do Bratislavy, možno navádza k opatrnejšiemu hodnoteniu de-industrializácie v Bratislave, vhodnejšie by bolo hovoriť o de-industrializácii v zmysle počtu prevádzok, zábere plôch v zastavanej časti mesta a počtu zamestnaných.

Finančný sektor je určite veľmi dôležitým odvetvím podieľajúcim sa na transformácii mesta. Počet zamestnaných vo finančnom sektore v Bratislave sa zvýšil z hodnoty 1 956 v roku 1985 (0,7 % z celkového počtu zamestnaných) na 19 824 v roku 2018 (5,9 %). Podiel zamestnaných vo finančníctve Bratislavy v rámci Slovenska stúpol z hodnoty 21,6 % v roku 1985 na neuveriteľných 70,8 % v roku 2018. Bratislava sa stala v priebehu 30 rokov významným finančným centrom strednej Európy. Pozoruhodný nárast pracovných miest a významu v ekonomike mesta zaznamenali po roku 1989 aj ďalšie nevýrobné odvetvia ekonomiky, najmä veľkoobchod a maloobchod (v Bratislave sídlia centrály všetkých maloobchodných reťaz-

cov pôsobiacich na Slovensku Tesco Stores SR, Kaufland SR, Lidl SR a Billa), obchod s nehnuteľnosťami a komerčné obchodné služby, verejná správa a aj výskum a vývoj. Podiel zamestnaných vo výskume a vývoji v Bratislave sa v rámci celého Slovenska zvýšil z 27,6 % v roku 1985 na 50,5 % v roku 2018. V Bratislave majú svoje centrály všetci mobilní operátori, všetkých 15 najväčších mediálnych agentúr na Slovensku podľa tržieb sídlilo v roku 2018 v Bratislave, z 20 najväčších reklamných agentúr Slovenska tu sídlilo 19, všetkých 15 najväčších telekomunikačných podnikov má centrály v Bratislave, z 50 najväčších dodávateľov IT produktov a služieb v Slovenskej republike sídli 47 v Bratislave, všetkých 25 najväčších mediálnych agentúr na Slovensku sídli v Bratislave, z 25 najväčších reklamných agentúr a aj public relation agentúr má sídlo v Bratislave po 22 agentúr (tab. 6). Takto by sme mohli pri zmene ekonomiky Bratislavy v prospech aktivít terciérneho a kvartérneho sektora a pozície Bratislavy na Slovensku ešte pokračovať. Treba však podotknúť, že veľký podiel na dominancii Bratislavy v aktivitách uvedených v tab. 6 má aj veľkosť, resp. skôr „malosť“ Slovenska ako počtom obyvateľov (asi 5,4 mil.), tak aj rozlohou (necelých 50 tis. km²). Bratislava ako dominantná metropola štátu obsluhuje „svojimi firmami“ celé územie Slovenska.

Tabuľka 5 Vývoj počtu a podielu odvetví ekonomiky na štruktúre zamestnaných v Bratislave územnou metódou

Odvetvie	1985	1985	1998	2006	2018	2018
	počet	%	%	%	počet	%
Poľnohospodárstvo	5 505	2,0	0,5	0,4	362	0,1
<i>Primárny sektor</i>	5 505	2,0	0,5	0,4	362	0,1
Priemysel	73 818	26,5	15,9	13,3	45 518	13,2
Stavebníctvo	46 548	16,6	8,0	5,2	11 466	3,3
<i>Sekundárny sektor</i>	120 366	43,1	23,9	18,5	56 984	16,5
Veľkoobchod a maloobchod	31 103	11,1	18,3	20,1	68 798	19,8
Doprava a skladovanie	24 892	8,9	10,1	8,4	23 975	6,9
Hotely a reštaurácie	4 218	1,5	2,1	2,2	7 992	2,3
Nehuteľnosti a „business“	26 411	9,5	15,5	19	88 951	25,6
Finančníctvo	1 956	0,7	4,5	5,2	20 500	5,9
Verejná správa	9 851	3,5	5,9	9,1	32 314	9,3
Školstvo	23 776	8,5	8,1	6,2	19 824	5,9
Zdravotníctvo a sociálne služby	15 078	5,4	5,7	5,2	21 195	6,1
Ostatné	15 966	5,8	5,4	6,2	3 109	0,7
<i>Terciérny sektor</i>	153 251	54,9	75,6	81,6	286 658	83,4
Počet zamestnaných spolu	279 122	100	100	100	344 004	100

Zdroj: ŠÚ SR (2020), Korec (2013)

Tabuľka 6 Počet firiem sídliačich v Bratislave medzi 50, 25 a 10 najväčšími firmami v SR podľa tržieb v 2018

Odvetvie	50	25	10
Dodávatelia informačných technológií na Slovensku	47	23	9
Poskytovatelia IT služieb na Slovensku	n	20	8
Výrobcovia balíkového softvéru na Slovensku	n	n	8
Mediálne agentúry na Slovensku	n	25	10
Personálne agentúry na Slovensku	n	19	8
Výskumné agentúry na Slovensku	n	n	10
Audítorské spoločnosti na Slovensku	n	18	10
Cestovné kancelárie a agentúry na Slovensku	30	18	9
Obchodné spoločnosti na Slovensku	31	17	8
Reklamné agentúry na Slovensku	n	22	10
Vydavatelia tlačových periodík na Slovensku	n	19	9
Public relations agentúry	n	22	10
Developerské spoločnosti	n	n	10
Finanční sprostredkovatelia	n	22	9

n – údaj nebol publikovaný

Zdroj: Týždenník trend (2018)

Transformáciu ekonomiky mesta z centrálne plánovanej komunistickej na trho-vo liberálnu kapitalistickú a z dominancie priemyslu na komerčné služby má Bratislava úspešne za sebou, ekonomika mesta je dnes celkom zdravá. Pred ekonomikou mesta však už dnes stojí celý rad výziev spojených s dematerializáciou, digitalizáciou, robotizáciou, inteligentnými technológiami a všeobecne s pokročilou znalostnou ekonomikou. Ciele sú pritom jasné, udržať trvalú konkurencieschopnosť ekonomiky mesta a jeho regiónu na globálnych trhoch, zabezpečiť obyvateľom regiónu zodpovedajúcu mieru zamestnanosti a príjmov, neustále zlepšovať životné prostredie mesta a vytvárať priaznivý imidž mesta.

6.4 Zmeny funkčnej priestorovej štruktúry

Keď na začiatku 90. rokov prichádzali do Bratislavy kolegovia z univerzít zo západnej Európy (prof. Smith z Londýna, prof. Thomi z Frankfurtu nad Mohanom, doc. Šimko z Bazileja i ďalší), na otázku, čo ich zaujalo, resp. čo ich prekvapuje na priestorovej štruktúre mesta, viac-menej jednako uvádzali štyri skutočnosti: funkčne a fyzicky zanedbané centrum mesta, kde bolo fyzicky veľa devastovaných budov, s nevhodným funkčným využívaním (i); rozsiahle priemyselné a skladové areály nachádzajúce sa v zastavanej časti mesta a v blízkosti centra (ii); rozsiahle obytné komplexy s nízkym štandardom služieb nachádzajúce sa po obvode mesta (iii) a veľmi slabé využívanie potenciálu brehov Dunaj pre život mesta (iv).

Zmeny v centre mesta začali prakticky hned' na začiatku 90. rokov minulého storočia. V priebehu dvanástich rokov 1990 – 2001 bolo v centre mesta novopostavených 69 budov a ďalších 443 budov bolo rekonštruovaných (Ondoš a Korec, 2006). Komerčializácia centra bola tiež veľmi dynamická hned' od začiatku. Finančné inštitúcie, právne kancelárie, „biznis“ kancelárie, butiky s luxusným tovarom, kaviarne, reštaurácie, bary a iné komerčné prevádzky rýchlo menili funkčné využívanie centra. Typickým príkladom intenzifikácie a komerčializácie územia centra je napríklad budova centrálnej Tatra banky neďaleko prezidentského paláca. Pozemné parkovisko sa zmenilo na komerčný priestor. Viacerým ľuďom tá „sklenená“ budova architektonicky nepasovala k okoliu, spočiatku asi každému neladila s okolím. Keď sa však na ňu pozeráme dnes, zdá sa nám akoby tam bola od nepamäti a aj jej architektúra sa nám zdá v komplexe okolitých budov celkom vhodná.

Rozsiahle prakticky monofunkčné obytné areály vyrástli v Bratislave prakticky všetky v období komunizmu. Mali rôznu veľkosť a viaceré boli vybudované v blízkosti bývalých vidieckych obcí alebo namiesto nich (Petržalka). Počet obyvateľov týchto obytných areálov varioval od tých menších, 7 tisíc v Lamači a 12 tisíc v Devínskej Novej Vsi, k tým väčším, 40 tisíc v Ružinove a aj v Dúbravke, až ku 125 tisícom v Petržalke. Aj tu začali rýchlo „operovať“ dva procesy, komerčializácia a intenzifikácia územia. Veľké rezidenčné komplexy sa stali atraktívne najmä pre maloobchodné predajne. Od začiatku milénia v nich vyrástli ako huby po daždi supermarkety a hypermarkety Tesco, Kaufland, Billa, Lidl, Terno i iných obchodných reťazcov. Pochopiteľne tieto obytné areály boli atraktívne aj pre reštaurácie, kaviarne, bary a miesto si tam našli aj prevádzky McDonald. Finančné inštitúcie, komerčné služby, zdravotnícke zariadenia a aj religiózne objekty tiež menili k lepšiemu tvár obytných areálov.

Intenzifikácii územia sa nevyhli ani lukratívne oblasti vilového bývania, akými sú Vnútorne hory, Koliba, Devín i ďalšie. Tu už je ťažšie hovoriť o posune k lepšiemu. Dá sa dokonca hovoriť o tzv. „bumerangovom efekte“. Lukratívny priestor napr. Drotárskej cesty vo Vnútorých horách (veľa zelene, blízkosť centra a nízka intenzita dopravy) investori veľmi rýchlo „odhalili“ a „vrhli“ sa naň. A dnes, zeleň zmizla, intenzita dopravy ako na Šancovej ul., ešteže centrum je stále neďaleko.

6.5 Zmeny na nábrežiach Dunaja

Otvorený priestor ľavého brehu Dunaja s možnosťou expandovania centra bol v hľadáčkiku investorov tiež prakticky už od januára 1993. Po pomerne dlhých prieťahoch to všetko začalo až v polovici prvého desaťročia nového milénia. Na ľavom brehu Dunaja boli tri kvalitatívne odlišné areály v blízkosti centra, ktoré boli veľmi vhodné pre revitalizáciu, resp. bolo už nanajvýš potrebné ich revitalizovať. Boli nimi areál PKO, podhradie priamo medzi hradným kopcom a Dunajom a skladové areály poniže Starého mosta. Veľké „biznis centrá“ v časovom slede River Park v priestore PKO, Eurovea v priestore skladov poniže Starého mosta a Zuckermandel v podhradí, s pomerne veľkým podielom rezidenčnej funkcie, tu vyrástli veľmi rýchlo. A ďalší projekt Vydrice sa v podhradí, bližšie k starému centru mesta, už realizuje. Keď bol postavený River Park bolo počuť veľa takýchto hlasov: „Kto si

toto dovolil, narušiť tisíc rokov sa formujúcu panorámu rieky Dunaj, nábrežia Dunaja, svahov Vnútorých hôr a hradného kopca, nehoráznosť!“ Spočiatku mali viacerí, vrátane geografov, zmiešané pocity, ale dnes je to s River Parkom podobné ako s tou sklenenou budovou Tatra banky. Alebo, vieme si dnes predstaviť Bratislavu bez River Parku, Euroveji alebo Zuckermadela, väčšina odpovedí je nie.

No a nakoniec prišlo aj na ďalší atraktívny priestor v blízkosti centra, na územie starých priemyselných závodov, ktoré boli v priestore Bratislava-Nivy budované ešte na začiatku 20. storočia. Na mieste bývalých priemyselných areálov vyrástli „biznis komplexy“ s podielom rezidenčnej funkcie Twin City A, Twin City B a Twin City C, Nivy Towers I a II, Ister Tower, Panorama Towers I a II a Panorama Business a veľký rezidenčný komplex Sky Park, ktoré významne zmenili tvár mesta. Využitie inteligentných technológií pri výstavbe všetkých uvedených výškových budov nielen ušetrilo prevádzkové náklady, ale je šetrné aj k životnému prostrediu. Kancelárie v týchto biznis komplexoch sú už dnes plne obsadené významnými globálnymi domácimi a zahraničnými firmami.

Kto niekedy navštívil Tokio a uvidel jeho biznis centrum, mrakodrapový komplex Šindžuku, pozostávajúci z 24 mrakodrapov, musel zostať v dobrom ohromení. Architektúrou, zakomponovaním do mesta a životom, ktorým toto miesto dýchalo. Šindžuku je obchodné centrum nielen Tokia a Japonska, ale globálne svetové obchodné centrum. Firma, ktorá nesídlí v Šindžuku vo svete akoby neexistovala. Podľa nášho názoru, bude rýchlo platiť, že firma, ktorá nesídlí v komplexe výškových budov, v „bratislavskom Šindžuku“, v strednej Európe akoby neexistovala. Určité obavy vyvoláva otázka ako zvládneme tú dopravu, napojenie tejto oblasti na ostatné mesto. Trojúrovňovú podzemnú križovatku pod Nivami, ako to je pri Šindžuku v Tokiu, asi nevybudujeme, ale aspoň tie malebné reštaurácie, kaviarničky a obchodíky na prízemí a pomerne veľa ďalšieho verejného priestoru, by tam mohlo byť.

Tretí atraktívny priestor v blízkosti centra je územie na pravom brehu Dunaja pozdĺž diaľnice, po oboch jej stranách. Aj tu našli svoje miesto početné podnikateľské subjekty rôzneho zamerania. Okrem obchodno-službovo-zábavného centra Aupark tu vyrástla hustá sieť biznis centier, akými sú Aupark Tower, Digital Park I, II a III, Einstein Business Center, Tower A a Tower B a Tatra banka Tower. A ešte poznámka k diaľnici prechádzajúcej cez mesto. Vzhľadom na spomínané osobitosti mikropoložky Bratislavy bolo rozhodnuté spojiť diaľnice D1 a D2 priamo na území mesta v tesnej blízkosti centra. Neskôr sa na tieto dve vetvy napojila aj diaľnica D4. Diaľnice vedúce cez mesto tak zabezpečujú nielen objemnú tranzitnú dopravu a nadregionálne spojenie Bratislavy s okolím, ale sa stala aj súčasťou stredného a vnútorného cestného okruhu mesta. Netradičné, no čo už, vzhľadom na fyzicko-geografickú mikropoložku Bratislavy a umelú bariéru na jej východnom okraji to inak asi nešlo. Vzhľadom na atraktivitu územia pozdĺž diaľnice, od severovýchodného vstupu diaľnice D1 do mesta až po severozápadný vstup diaľnice D2 do mesta, nám ako „huby po daždi“ vyrástli okolo diaľnice obchodno-službovo-zábavné centrá, veľké špecializované maloobchodné veľkopredajne a benzínové čerpadlá, od benzínovej pumpy Zlaté piesky, cez maloobchodné komplexy Avionu a Ikey v blízkosti letiska a Aupark v Petržalke až k Bory Mall na rozhraní Lamača a Devín-

skej Novej Vsi. A že toto spojenie diaľnice a obchodu, služieb a zábavy je celkom „OK“, nás denne presvedčajú nielen Bratislavčania, ale aj hostia mesta.

7 ZÁVER

Ak vezmeme do úvahy, že procesy ekonomickej reštrukturalizácie vo všeobecnej rovine boli v mestách sústredené na de-industrializáciu a rozvoj komerčných služieb, je zrejmé, že v post-komunistickom ekonomickom rozvoji sa objavil v mestách nielen rast, ale aj pokles. Ekonomiky jednotlivých miest boli do globálnej ekonomiky začlenené veľmi nerovnomerne. Hlavné mestá prešli ekonomicou reštrukturalizáciou vďaka svojej úlohe národných centier riadenia štátu a vstupných brán do národných ekonomík veľmi úspešne. Bratislava, vďaka svojej polohe, mala v porovnaní s inými hlavnými mestami postkomunistických krajín celý rad komparatívnych výhod. Úspešné stredne veľké regionálne centrá poskytovali lacnejšiu a kvalifikovanejšiu pracovnú silu pre rutinnú výrobu v rámci globálnej ekonomiky, aj keď spravidla v rámci „jednoduchších montážnych“ výrobných procesov. Na Slovensku, ale aj v susedných krajinách Česku, Maďarsku a Poľsku, sa v týchto stredne veľkých regionálnych centrách etabloval vo veľkej miere automobilový priemysel (na Slovensku sa stali veľkými centrami automobilového priemyslu Trnava, Žilina a Nitra). Na perifériách jednotlivých krajín ale zostávala zmes depresie a nádeje (juh stredného Slovenska a východné Slovensko, juhovýchodné Poľsko a severovýchodné Maďarsko) (Egri, 2014; Pavlínek, 2018, 2019; Korec a Pojaková, 2019 a iní).

Mestské prostredie postkomunistických miest sa prispôsobuje a rekonfiguruje podľa nových podmienok vytvorených nespočetnými politickými, hospodárskymi, sociálnymi a kultúrnymi procesmi transformácie. Reorganizácia postkomunistických mestských priestorov zahŕňa jednak výraznú reštrukturalizáciu existujúcich mestských oblastí a jednak formovanie novej postkomunistickej mestskej krajiny, čo vedie ku kvalitatívne novým mestským formám. Skutočnosť, že zdedené komunistické mestské prvky boli často v rozpore s princípmi kapitalistickej mestskej ekonomiky, sa odráža v pretváraní existujúcich mestských štruktúr, vrátane určitého návratu do obdobia pred nástupom komunizmu. Toto je pomerne zreteľné pri hlavných mestách a veľkých mestách v krajinách, ktoré mali s kapitalizmom skúsenosti už skôr. Na Slovensku môžeme tieto javy pozorovať v Bratislave a čiastočne aj v Košiciach.

Nové podmienky tiež stimulujú vytváranie nových foriem postkomunistických mestských krajín (nových modelov využívania územia), ktoré sa následne stávajú symbolickými prejavmi mesta. V Bratislave medzi takéto nové formy a symbolické prejavy možno určite zaradiť napr. komplexy na ľavom brehu Dunaja, od River Parku až po Euroveu, „bratislavské Šindžuku“ v priestore Nív, rozsiahly „biznis priestor“ po oboch stranách diaľnice v Petržalke, rozsiahle obchodno-službovo-zábavné komplexy (Avion a okolie, Aupark, Bory Mall a okolie i iné), nové rezidenčné areály v Záhorskej Bystrici, vo Vnútorých horách, na južnom okraj Petržalky i iné,

samotné teleso troch diaľnic D1, D2 a D4 na území mesta a ďalšie nové modely využívania územia mesta.

Je zrejme, že existuje tesný vzťah medzi vyššie uvádzanou funkčnou a stavebnou revitalizáciou Bratislavy, hlavne jej centra a jeho širšieho zázemia, na jednej strane a rastúcou integráciou ekonomiky mesta do svetovej ekonomiky na strane druhej. Fyzické, ekonomické a aj sociálne „upgradovanie“ mesta je primárne spojené s medzinárodnými korporáciami a expanziou svetových trhov. Nové centrály medzinárodných korporácií a obchodné centrá, hotely a medzinárodné turistické kancelárie „zaplavili“ centrá miest prakticky všetkých metropol vo východnej Európe. V Bratislave mala táto revitalizácia, hlavne vzhľadom na jej unikátnu polohu, zložitú históriu a kľúčovú vnútroštátnu pozíciu osobitný priebeh, čo sme chceli vyššie ukázať.

Na niektoré fenomény mesta v príspevku „nedošlo“. Určite by si zaslúžili pozornosť napr. cestovný ruch v Bratislave, kultúrny život mesta alebo meniac sa kvalita životného prostredia. Viac-menej z „prevádzkových dôvodov“ len skonštatujeme, že sú to neoddeliteľné a významné súčasti mesta, ktoré robia Bratislavu originálnou medzi európskymi metropolami. Veď uvažovať o Bratislave a nemyslieť na jej turistické lákadlá akými sú bratislavský hrad, staré mesto, hrad Devín a iné alebo na kultúrne inštitúcie akými sú Slovenské národné divadlo, Slovenská národná galéria, Slovenská filharmónia, Danubiana a ďalšie sa nedá.

Aj v prípade Bratislavy sa rozdiely medzi socialistickým a postsocialistickým vplyvom na ekonomiku mesta dajú charakterizovať veľmi jednoducho. Socializmus bol pre ekonomiku mesta charakteristický extenzívnou akumuláciou najmä prostredníctvom štátom riadenej industrializácie, zatiaľ čo postsocialistické obdobie sa vyznačuje intenzívnou a flexibilnou akumuláciou prostredníctvom procesov komercializácie, internacionalizácie a priestorovej fixácie kapitálu.

Aj v prípade Bratislavy platí vnímanie transformačného vývoja po roku 1989 ako kombináciu „opravných“ procesov vracajúcich postsocialistické mesto späť na prirodzenú vývojovú dráhu západoeurópskych miest a celého súboru globálnych rámcových procesov a zmien vyjadrujúcich prechod európskych miest z fordistickeho (industriálneho) obdobia do postfordistickej (post-industriálnej) fázy vývoja.

Aj v prípade Bratislavy platí, že súčasná post-komunistická a post-industriálna transformácia mesta je charakterizovaná určitým napätím medzi staršou priestorovou, spoločenskou, ekonomickou a inštitucionálnou realitou a súborom procesov, ktoré smerujú k vytvoreniu nových ekonomických a sociálnych štruktúr a priestorových vzorcov.

PodĎakovanie

Tento príspevok vznikol s podporou Grantu VEGA č.1/0278/20 s názvom „Vzťah legitimacy, governance a verejných financií na miestnej úrovni v geografickej perspektíve na Slovensku“ a s podporou Grantu APVV-17-0079 s názvom „Analýza a prognóza demografického vývoja Slovenskej republiky v horizonte 2080: identifikácia a modelovanie dopadov na sociálno-ekonomickú sféru v rozličných priestorových mierkach“.

Literatúra

- ATKINSON, R., BRIDGE, G., SÝKORA, L. 2005. Gentrification in post-communist cities. In Atkinson R., Bridge G. (eds.) *The New Urban Colonialism: Gentrification in a Global Context*. London, Routledge, 90-105.
- BOKES, F. 1965. *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848-1914*. 2. zväzok. Bratislava, SAV, 496 s.
- DOSTÁL, P., HAMPL, M. 1992. Urbanization, administration and economies: future geopolitical and geo-economic changes. In Dostál, P., Illner, M., Kára, J., Barlow, M.(ed.) *Changing Territorial Administration in Czechoslovakia – International Viewpoints*. University of Amsterdam, 191-203.
- DRBOHLAV, D., SÝKORA, L. 1997. Gateway cities in the process of regional integration in Central and Eastern Europe: the case of Prague. In *Migration, Free Trade and Regional Integration in Central and Eastern Europe*. Verlag Österreich, Wien, 215-237.
- DRBOHLAV, D., DZÚROVÁ, D. 2007. "Where are they going?": immigrant inclusion in the Czech Republic: a case study on Ukrainians, Vietnamese, and Armenians in Prague. *International Migration*, 45, 2, 69-95.
- ENYEDI, G., SÝKORA, L. 1998. Commercial property development in Budapest, Prague and Warsaw. In Enyedi, G. (ed.) *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*. Budapest, Akadémiai Kiadópp, 109-136.
- FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD 1978. *Retrospektívny lexikón obcí ČSSR 1850-1970*. FSÚ Praha, 266 s.
- FRENKEN, K., BOSCHMA, R. A. 2007. A theoretical framework for evolutionary economic geography: industrial dynamics and urban growth as a branching process. *Journal of Economic Geography*, 7(5), 635-649.
- GLAESER, E., HENDERSON, J. V. 2017. Urban economics for the developing World: An introduction. *Journal of Urban Economics*, 98, 1-5.
- GORZELAK, G. et al. 1994. *Eastern and Central Europe 2000*. Final report of research project, Warsaw, 227.
- HOFRICHTER, R., JANOVIČEK, P. 2018. *Z Prešporku do Solnohradu; Strednou Európou proti prúdu času*. Bratislava, SLOVART, 247 s.
- HOLEC, R. 2020. *Trianon, triumf a katastrofa*. Bratislava, Marenčin PT, 367 s.
- HUNGARIAN CENTRAL STATISTICAL OFFICE 2019. *Population and vital events*. [online] [cit. 2019-12-31]. Dostupné na: <<http://www.ksh.hu/population-and-vital-events>>
- KOLODITSOVÁ, R. 2019. *Rezidenčná suburbanizácia v zázemí Bratislavy s dôrazom na obce rakúskeho a maďarského pohraničia*. Bakalárska práca, PriF UK Bratislava, 49 s.
- KONECKA-SZYDŁOWSKA, B., CHURSKI, P., HERODOWICZ, T., PERDAL, R. 2019. Europejski kontekst wplywu wspolczesnych megatrendów na rozwój społeczno-gospodrczy. *Ujecie syntetyczne. Przegląd Geograficzny*, 91, 2, 39-59.
- KOREC, P. 1997. New tendencies of manufacturing development in Bratislava. In Kovács, Z., Wiessner, R. (eds.) *Prozesse und Perspektiven der Stadtentwicklung in Ostmitteleuropa. Münchener Geographische Hefte*, 76, 131-140.
- KOREC, P. 2002. The transformation of basic functions of Bratislava after 1989: trends and spatial consequences. *Acta Universitatis Carolinae, Geographica*, 2, 85-103.
- KOREC, P. 2013. Ekonomická báza Bratislavy, jej vývoj a perspektívy. In Buček, J., Korec, P. (eds.) *Moderná humánna geografia mesta Bratislava: priestorové štruktúry, siete a procesy*. Bratislava, Univerzita Komenského, 119-145.
- KOREC, P., GALASOVÁ, S. 1994. Geografická poloha Bratislavy v nových hospodársko-politických podmienkach. *Geografický časopis*, 46 (2), 75-86.
- KOREC, P., SMATANOVÁ, E. 2000a. Vývoj rozmiestnenia bytového fondu na území Bratislavy, zákonitosti a osobitosti tohto procesu. *Geografický časopis*, 52 (1), 51-65.

- KOREC, P., SMATANOVÁ, E. 2000b. Hodnotenie novej geopolitickej a geoeconomickej polohy regiónu Bratislavy. *Miscellanea Geographica*, 7, 128-140.
- KOREC, P., BUČEKOVÁ, I. 2012. Bratislava – Slovakia. In Cudny, W., Michalski, T., Rouba, R. (eds.) *Tourism and the transformation of large cities in the post-communist countries of Central and Eastern Europe*. Łódź: Łódzkie towarzystwo naukowe, 69-102.
- KOREC, P., GREGOROVÁ, B., BARAN, V. 2017. Niekoľko poznámok k hodnoteniu a interpretácii heterogenity regionálnej štruktúry Banskobystrického samosprávneho kraja. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 61, 1, 113-144.
- KOREC, P., POPJAKOVÁ, D. 2018. *Priemysel v Nitre: globálny, národný a regionálny kontext*. Bratislava, Univerzita Komenského, 210 s.
- KOVÁCS, Z. 2000. Cities from state-socialism to global capitalism: an introduction. *GeoJournal*, 1, 1-6.
- KOVÁČ, D. 2020. Hranice Slovenska v česko-slovenskom zahraničnom odboji na mierovej konferencii v Paríži. *Historická revue*, 31 (6), 12-17.
- KULLA, M. 2005. *Transformácia priemyslu Bratislavy po roku 1989*. Diplomová práca, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského, Bratislava, 151 s.
- LUKNIŠ, M. 1985. Regionálne členenie Slovenskej socialistickej republiky z hľadiska jej racionálneho rozvoja. *Geografický časopis*, 37 (2-3), 137-163.
- MUSIL, J., ILLNER, M. 1994. Development of Prague: long-term trends and scenarios. In Barlow, M., Dostál, P., Hampl, M. (eds.) *Development and Administration of Prague*. Instituut voor Sociale Geografie, Amsterdam, 149-171.
- ONDOŠ, S. 2018. *Komplexný adaptívny model mesta v ére znalostnej ekonomiky*. Habilitačná práca, PriF UK, Bratislava, 59 s.
- ONDOŠ, S., KOREC, P. 2004. Prehľad a interpretácia stavebného vývoja centra Bratislavy v postsocialistickom období. *Geografický časopis*, 56 (2), 153-168.
- ONDOŠ, S., KOREC, P. 2021. Socioeconomic development in Bratislava during post-socialism. In Cudny, W., Kunc, J. (eds.) *Urban growth and change—the case of post-socialist Central Europe*. Routledge.
- PARYSEK, J. J. 2004. The socio-economic and spatial transformation of Polish cities after 1989. *Dela*, 21, 109-119.
- PAULOV, J. 1996. K zmenám geografickej a geopolitickej polohy Slovenska v historickom kontexte. In *Zborník z konferencie venovanej 10. výročiu úmrtia M. Lukniša 2. diel*. GÚ SAV Bratislava, 137-154.
- STANILOV, K., SÝKORA, L. 2007. Office development and post-communist city formation. In Stanilov, K. (ed.) *The Post-socialist City: Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Dordrecht, Springer, 117-145.
- STATISTICS AUSTRIA 2019. *Population by citizenship and country of birth*. [online] [cit. 2019-12-31] Dostupné na: <https://www.statistik.at/web_en/statistics/PeopleSociety/population/population_change_by_demographic_characteristics/population_by_citizenship_and_country_of_birth/index.html>
- STORPER, M., SCOTT, A. J. 2009. Rethinking human capital, creativity and urban growth. *Journal of Economic Geography*, 9 (2), 147-167.
- SÝKORA, L., BOUZAROWSKI, S., 2012. Multiple transformations: Conceptualising the post-communist urban transition. *Urban studies*, 49 (1), 43-60.
- SZABÓ, I. 2020. *Pribehy Prešporka v osemdesiatom storočí*. Bratislava, AlleGro Plus, 124 s.
- ŠÚ SR 1994. *Štatistický lexikón obcí SR 1992*. Štatistický úrad SR, Bratislava, 279 s.
- ŠÚ SR 2003. *Štatistický lexikón obcí SR 2001*. Štatistický úrad SR, Bratislava, 342 s.
- ŠÚ SR 2014. *Štatistický lexikón obcí SR 2011*. Štatistický úrad SR, Bratislava, 336 s.
- ŠÚ SR 2020. *Štatistická ročenka hlavného mesta SR Bratislavy 2019*. Štatistický úrad SR, Bratislava, 255 s.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, T. 2011. Veľká Morava; vznik a vývoj. *Historická revue*, XXII, 8, 34-43.

- TÝŽDENNÍK TREND 1993. Kde sa v Európe oplatí investovať? *Trend*, 38 (22).
- TÝŽDENNÍK TREND 2018. *Trend top 2018*.
- TSENKOVA, S. 2008. Managing change: the comeback of post-socialist cities. *Urban Research and Practice*, 1 (3), 291-310.
- TURNOCK, D. 1997. Urban and regional restructuring in eastern Europe: the role of foreign investment. *GeoJournal*, 42 (4), 457-464.
- WECLAWOWICZ, G. 2007. *Geografia społeczna miast*. Warszawa, PWN.

Bratislava, from history during socialist city to capitalist one

Summary

In the period of socio-economic transition the attractiveness of Bratislava area for development of economic activities has significantly increased and is reflected in the national economic development. The importance of metropolitan region for the country must not be seen only in terms of certain development but also in terms of transformative innovation space, and polarity with participation of other regions of the country. A dominating role has been played by the capital cities also before in previous stages of economic development. But capital cities gain a new quality in post-industrial stage, and in conditions of effective global markets. Bratislava is a place of dynamics recently accelerated. Cyclical aspects of the market are a necessity recognized by the experts, but unfortunately not by the responsible framework institutions. The lack of the city-wide modern strategic documents has been compensated on an ad hoc basis during last time. The waves of public discussion with every new-appearing larger project create frequently a platform unsuitable for rational solutions.

A dynamic progress in overall development was predicted for Bratislava, one of the many European cities located directly at the former East-West frontier. Since the beginning of the 1990s, Bratislava belongs to one of the most dynamic emerging European territories reentering the former Western civilization. The wider area including Bratislava has been several times rated among the most perspective emerging economic zones across the European continent. But only the political stabilization and improvement of the international position in the late 1990s, after coming new prime minister Dzurinda in 1998, together with the neo-liberal reforms were responsible for qualitatively new framework conditions. The actors actively stepping in the postsocialist urban development have entered the local market under strong external influences. More networking in terms of current global economy and more integration through the EU accession were the moments responsible for the acceleration of spontaneous changes in evolution of the internal spatial structure of this city.

The territory around Bratislava became during the transition the subject of suburbanization. In its wide and narrow meaning (out of and within the administrative borders) it has appeared selectively. The typical residential suburban districts have been added to the most accessible semi-rural settlements not only Slovak territory but on Austria and Hungary too. The Austrian and Hungarian countryside territory neighboring the city become very attractive for inhabitants of Bratislava. But many families joining the mass suburbanizing movement have already returned back to Bratislava, mainly because of unacceptable loss of time in commuting to Bratislava and stress of commuting families to work, school and leisure activities. Early interests in private ownership of housing in a quiet rural environment is substituted by more rational consideration of costs, disadvantages taken in their everyday life, both in terms of financial costs and time-loss. Suburban belt is relatively poorly

equipped by the public transport infrastructure, making Bratislava more attractive again as the development projects across the inner city and outer city quarters still reachable by public transportation lines made living in the city comparatively more useful again.

Bratislava has completed its transformation from socialist to capitalist city. Bratislava has a municipality with a two-stage management system. Transformations of the social, economic, cultural and political practices exhibited in the everyday life of people, firms and institutions and resulting in social restructuring has already taken place in Bratislava. The basic transformation processes (commercialization, intensification, revitalization, manhattanization and others) have changed the city over the last 30 years. Compared to the period before 1989, Bratislava today has a completely different morphological, functional-spatial and socio-demographic structures. New land use models have become symbols of change from a socialist to a capitalist city. Such new models of land use in Bratislava include, for example, new complexes on the left bank of the Danube (River Par, Zuckerman del a Eurovea), concentration of high-rise buildings with business and residential functions on the territory of Nivy, extensive commercial and entertainment centers over the city (Avion and its surroundings, Aupark, Bory Mall and its surroundings, Polus center, new residential areas (Záhorská Bystrica, Vnútorne hory, southern edge of Petržalka and others), “highway body” on the territory of the city (D1, D2 and D4 highways) and others. These new models of urban use have become symbols of the transformation of the city from socialist city to a capitalist city.